

VEJHISTORIE

no. 21 // efterår 2012

Tidsskrift fra DANSK VEJHISTORISK SELSKAB

PILGRIMSREJSER OG -VEJE

PILEGRIMSLEDEN TIL NIDAROS

DET NÆRES BETYDNING: OM DE LOKALE REJSEMÅL

NAVERE OG PILGRIMME – EN AFSLUTTENDE STRØTTANKE

INDHOLD

Forsidefoto | Puente la Arena
– middelalderbro over floden Arga
FOTO: CARL JOHAN HANSEN

- 03 PILGRIMSREJSER OG -VEJE
Kirsten/Elizabeth Høgsbro
- 10 PILEGRIMSLEDEN TIL NIDAROS
Geir Paulsrud
- 16 DET NÆRES BETYDNING: OM DE LOKALE REJSEMÅL
Martin Wangsgaard Jürgensen
- 26 NAVERE OG PILGRIMME – EN AFSLUTTENDE STRØTANKE
Michael Hertz

FORORD

Valfarter og pilgrimsrejser – tema for dette nummer af VEJHISTORIE - er udbredte og adskillige hundredår gamle kulturtræk, som i løbet af den sidste menneskealder har vundet genopvakt interesse. Mag.art. Kirsten-Elizabeth Høgsbro lægger ud med en præsentation af fænomenet pilgrimsvandring i forne tider og i vore dage. Tidligere leder af Norsk vegmuseum, mag.art. Geir Paulsrud, beretter om indsatsen for at servicere nutidens pilgrimme i Norge. Dr.teol. Martin Wangsgaard Jürgensen, der er medarbejder ved redaktionen af 'Danmarks Kirker', afrunder med at fortælle om valfartssteder og valfarter i Danmark. Herpå følger en ekskurs – om lighederne mellem pilgrimme og farende svende ved cand.mag. Michael Hertz.

Redaktionen retter en varm tak til bidragsyderne og retter ligeledes en varm tak til Asfaltindustrien, der har ydet økonomisk støtte til trykningen af dette hæfte.

Michael Hertz
Formand for redaktionsudvalget

KOLOFON

VEJHISTORIE

Tidsskrift fra Dansk Vejhistorisk Selskab
no. 21 Efterår 2012

ISSN 1600-776XX

Udgives af Dansk Vejhistorisk Selskab
med støtte fra Asfaltindustrien, COWI A/S,
Grontmij A/S og E. Pihl & Søn A.S.

Grafisk design | Kvorning Design &
Kommunikation

Lay-out | FALCON GRAFISK DESIGN

Tryk | Vejdirektoratet

Oplag | 500 eksemplarer

Redaktion

Cand.mag. Michael Hertz, redaktør
Mag.art. Kirsten-Elizabeth Høgsbro
Universitetslektor, Per Homann Jespersen
Museumschef Helle Schummel
Akademiingeniør Carl Johan Hansen

Manuskripter fremsendes på diskette eller pr.
e-mail på nedenstående adresse. Forfattervej-
ledning kan rekvireres samme sted.

Medlemsblad for Dansk Vejhistorisk Selskab.
Udkommer forår og efterår.

Dansk Vejhistorisk Selskab

c/o Vejdirektoratet
Niels Juels Gade 13
Postboks 9018
1022 København K

Postgiro 169-1791

T 7244 3333

E dvs@vd.dk

www.vejhistorie.dk

PILGRIMSREJSE OG -VEJE

KIRSTEN-ELIZABETH HØGSBRO, F. 1929. MAG.ART. I HISTORIE FRA KØBENHAVNS UNIVERSITET 1957 OG FRA 1967 ANSAT SOM MUSEUMSINSPEKTØR VED NATIONALMUSEET. HUN HAR BESKÆFIGET SIG BREDT MED KULTURHISTORISKE EMNER OG PUBLICERET FLERE ARTIKLER OM KUNST- OG MUSEUMSHISTORIE. DET ER IMIDLERTID ISÆR VEJHISTORISKE TEMAER, DER HAR HAFT HENDES INTERESSE, OG DEN HAR UDMØNTET SIG I TALRIGE BIDRAG ISÆR OM DE DANSKE BRØERS HISTORIE.

Indenfor alle religioner findes der steder, hvortil mennesker drager på pilgrimsfærd. Det kan være et tempel, en helgengrav, et helligt bjerg, en kilde eller et relikvie, hvor særlige guddommelige, spirituelle eller helser- og nådesbringende kræfter virker. De kristne har fra de første århundreder af vor tidsregning foretaget pilgrimsrejser til Jerusalem og Rom. Hinduerne valfarter til Ganges, muslimerne til Mekka og sikherne til Amritsar. I Japan, hvor den officielle religion er Shintu, besøger millioner årligt Amaterasus i byen Isi, medens de japanske buddhister søger templerne i Kyoto, og for begge religioner er Fujiyama et helligt bjerg, der også tiltrækker pilgrimme og andre trosretninger. I Indien er Benares et af de hellige steder for buddhisterne, for hvem det er et væsentligt element

i religionen under rejsen at besøge de steder, hvor Buddha færdedes. Et enkelt sted er dog blevet valfartssted for de fire store religioner, nemlig Adam's Peak på Sri Lanka. Hvert år drager i hundredtusindvis af buddhistiske, hinduistiske, muslimske og kristne pilgrimme op ad det hellige bjerg, hvor fodformede aftryk tolkes som sat enten af Buddha, Shiva eller Adam, der er jøders, muslimers og kristnes fælles forfader.

Pilgrimme i Europa.

Andetsteds i dette hæfte er der fokuseret på de kristnes pilgrimsrejser betydning som handlinger, der havde en praktisk og religiøs mening i middelalderens fromhedsliv. Pilgrimsrejsen kunne enten være en bodsgerning eller en andagtshandling, hvor pilgrimmene håbede på hjælp mod sygdom eller åndelige lidelser, men også selve rejsen, vandringen til valfartsmålet havde stor betydning, den gav tid og rum for refleksion, selvransagelse og fordybelse i bøn.

Jerusalem og Rom var som nævnt de to ældste mål for kristne pilgrimme, senere kom Santiago de Compostela til som det tredje store pilgrimsmål. Den tidligste skildring af en kristen færd til Jerusalem er fra o. 330, skrevet af en mand, der drog ud fra Bordeaux. Han giver detaljerede oplysninger om vejlængder, militære forlægninger, kroer og andre rastesteder langs ruten, der går gennem Sydfrankrig og Norditalien til

Konstantinopel og derfra gennem Lilleasien til Palæstina. Af den længde dagsmarscherne har, synes det indirekte at fremgå, at det romerske vejnet endnu var intakt i Middelhavsområdet. Kulten omkring apostlens Jakobs grav i det nordvestlige hjørne af Spanien ved Compostela opstod i slutningen af 800-tallet, og kirken og byen, som voksede omkring graven, udviklede sig hurtigt til at være et af de største valfartsmål i Europa. Santiago de Compostela har beholdt sin stjernestatus som pilgrimsmål over alle endnu til i dag, ja måske mere end nogensinde. Den første navngivne pilgrim på stedet, vi kender til, er en fransk biskop, der dels af religiøse, dels af (kirke)politiske årsager i 951 besøgte kirken, hvor helgenen var gravlagt.

I de følgende århundreder bredte der sig et fintmasket net af valfartsmål over hele Europa. I Norden var det den hellige Olavs grav i Nidaros (Trondheim) og den hellige Birgittas levn i Vadstena, der tiltrak store skarer af pilgrimme. Men ellers var det steder, som kunne reklamere med en eller anden tilknytning til Jomfru Maria, der især havde appel til pilgrimmene.

Af flere middealders rejsedeskriverer, de såkaldte iteneraier, der tjente som en slags vejledning for pilgrimmene i Europa fremgår, at der var ca. 4-5 kilometer mellem kroer og herberger, og at hver dagsrejse førte frem til

Kort over pilgrimsål og pilgrimsrejser i Europa. Som det ses, er det de romersk-katolske valfartsmål, såvel de gamle middelalderlige som de nyere fra det 19. og 20. århundrede, der er markeret på kortet. Tegnet af Steen Frimodt til "Gyldendals bog om pilgrimme og pilgrimsrejser".

Skt. Jakob, klædt som pilgrim. En pilgrim kunne kendes på sin påklædning: bredskygget hat, kappe til at dække sig med imod varme og kulde, vandringsstav, bylt eller taske med mad og måske penge, dunk med vand eller vin og muslingeskaller syet på hat, kappe og/eller taske. Statue i Eglise St. Jacques i Chatterault i Frankrig. Foto: Carl Johan Hansen 2011

en kirke eller et kloster, hvor det var naturligt at standse op og gøre andagt. Langs hovedfærdsstrøgene fandtes der også med jævne mellemrum hospitaletaler og hospitser, hvor syge eller trætte pilgrimme kunne blive plejet af munke og restituere sig. Egentlige anlagte eller særligt vedligeholdte vejstrækninger til lettelse for pilgrimme på deres lange vandring gennem Europa nævnes ikke, hvorimod der af og til i forskellige skriftlige middelalderlige kilder er henvisninger til, at munke stod bag opførelsen af broer over specielt vanskeligt passable vandløb.

Det må i denne forbindelse ikke glemmes, at det i middelalderen var en hellig

handling at opføre en bro, og at det gav aflad.

En særlig opmærksomhed knytter sig for nordboer til den islandske abbed Nicolaus' rejse til det hellige land o. 1150. Sejladsen fra Island til Norge varede syv dage og gik derefter til Aalborg, Herfra var der to dagsrejser til Viborg, og så tog det syv dages vandring ned gennem Jylland at nå til Hedeby. Det er de syv dage, der er rygraden i den uovertrufne beskrivelse af Hærvejsstrøget, som Hugo Matthiessen har beriget den danske litteratur med. Abbed Nicolaus' rejserute gik videre gennem kontinentet, hvor destinationerne bl.a. var Paderborn, Mainz, Strassbourg, St. Bernhardpasset, Aosta, Pavia, Lucca, Viterbo, Rom og Brindisi, hvorfra der via Cypren sejlede til Accra, og derfra gik rejsen til Jerusalem.

Et godt indtryk af mangfoldigheden af pilgrimsmålene i Europa får vi fra det gavebrev, dronning Margrethe udstedte i 1411. Her nævnes ikke mindre end 44 steder, hvortil dronningen pålægger abbed Salomon i Esrom og abbed Niels i Sorø på sine vegne inden for to år at sende pilgrimme. De nordligste helligdomme var Nidaros i Norge og Skt.

Magnus på Orkneyøerne i Atlanterhavet. I Sydeuropa var der naturligvis de kendte italienske valfartsmål i Norditalien og længere mod syd Rom og ved Adriaterhavet Skt. Nicolaus i Bari. Længst væk lå det hellige land, Jerusalem og Skt. Katarinaklostret på Sinai. På vejen til Santiago de Compostela var pilgrimsmålene Köln, Aachen, Trier og Thann i Tyskland og i Frankrig bl.a. Paris og Vézelay. Vi må konstatere, at pilgrimsrejser pr. stedfortræder var i god gænge, et fænomen, der havde udviklet sig i løbet af 1300-tallet, hvor der kendes flere eksempler på, at et bystyre eller en enkelt person hvervede pilgrimme. Om disse professionelle pilgrimmes oprigtighed og fromhed kan vi ikke udtale os, men rejsevante har de været. I Danmark kender vi fra gravsten navnene på to vidtberejste pilgrimme, nemlig Peder Kæller fra Tyrsted ved Horsens og abbedens "kære svend" Jonas fra Sorø. De havde begge været både i Jerusalem og Santiago de Compostela, derom vidner at de er afbilledet med palmegren i hånden og muslingeskal, den såkaldte Skt. Ibsskal, på tasken, tegnene på at de havde været i Jerusalem og Santiago. Teksten på gravstenen over Jonas beretter, at han har været tre gange i Rom, to gange i Jerusalem og en gang i Santiago.

Kort over veje der fra Frankrig førte til Santiago de Compostela, Caminoen. Tegning af Steen Frimodt til "Gyldendals bog om pilgrimme og pilgrimsrejser".

Gravsten over abbedens kære svend, Jonas i Sorø klosterkirke. Indskriften beretter om Jonas' pilgrimsrejser. Gravstenen kendes kun fra Søren Abildgaard tegning 1756, der findes i Nationalmuseets Antikvarisk-topografiske Arkiv.

Det var ikke alle fromme og bodfærdige danskere, der havde mulighed for at drage til de udenlandske helligsteder, men der var også adskillige valfartsmål i Danmark, og en valfart til en lokal helighed har vel givet lige så meget syndsforladelse og frelse for sjælen, som der var at få på de fjerntliggende destinationer. Dronning Margrethe ønskede ikke mindre end fem pilgrimme sendt til Skt. Hjælper i Kliplev, der lå i nærheden af Hærvejen, alfarvejen gennem Jylland. Velbesøgte pilgrimsmål var kapellet, der var opført på det sted, hvor Knud Lavard blev myrdet og Knud den Helliges grav i Odense, ligesom Skt. Keld og Skt. Tøger ledte mange pilgrimme til Viborg og

Vestervig i Thy. Særlig tiltrækningskraft havde Æbelholt kloster i Nordsjælland, hvor abbed Vilhelms tand havde mirakuløse helbredende virkninger. Glemmes må heller ikke de mange helligkilder, der lå spredt ud over Danmark.

Der er flere ting, der tyder på, at pilgrimsrejserne i højmiddelalderen ændrede karakter og udviklede sig fra at være strengt religiøse til også at være en form for adspredelse, styret af lysten til at opleve de mere verdslige og muntre sider af rejselivets glæder. I flere rejsebøger fra omkring 1500 kommer også en kritik til orde over den "industri", der havde udviklet sig i som følge af pilgrimsfarterne, ikke mindst gejstligheden, pavestolens, økonomiske fordele af dem. Pilgrimmene skulle indkvarteres, bispises og måske også underholdes. De bragte offergaver, købte pilgrims-tegn, der solgtes siden begyndelse af 1100-tallet, og de kunne erhverve aflad. Alt sammen gav klingende mønt.

Efter Reformationen svandt strømmen af pilgrimme fra de nordiske lande ind for meget hurtigt helt at forsvinde. Martin Luther udtalte sig for at sige det mildt meget uærbødigt om denne del af fromhedslivet. Som en naturlig konsekvens af protestantismen mistede valfartsmålene i Skandinavien deres tiltrækningskraft, selvom der her og der endnu i 1600-tallet stadig var reminiscenser bevaret i folks hukommelse om

enkelte helgener og nogle relikviers undergørende kraft. Helligkilderne spillede langt op i 1800-tallet fortsat en vis rolle, måske ikke mindst i forbindelse med de kildemarkeder, der afholdtes på særlige dage om året. Helbredende kræfter var også fortsat knyttet til nogle af dem, og de fleste danskere vil utvivlsomt nikke genkendende til Jørgen Sonnes følsomme maleri "Sankt Hansnat. De syges søvn på Helenes grav ved Tisvilde" (1847).

Det var ikke alene i det protestantiske Nordeuropa, at pilgrimmene forsvandt, også i de katolske lande ebbede pilgrimsvæsenet næsten helt ud i løbet af 1700-tallet. Men der kom en renaissance. Der opstod og opstår stadig nye steder, hvor mennesker har stærke religiøse oplevelser, især koncentreret om åbenbaringer i form af Jomfru Marias tilsynekomst, og hvor der efterfølgende sker uforklarlige ting. Det var tilfældet i Lourdes, hvor Jomfru Maria i 1858 flere gange i en grotte viste sig for den 14-årige Bernadette. Beretningerne herom førte til, at millioner af mennesker fra slutningen af det 19. århundrede til vore dage har valfartet og fortsat valfarter til Lourdes i håb om mirakuløs helbredelse. Lourdes er et af de største turistmål i Frankrig. Andre i nyere tid opståede kultsteder er den afsides beliggende portugisiske landsby Fatima, hvor Maria åbenbarede sig for tre hyrdebørn midt under 1. verdenskrig,

Sankt Hansnat. De syges søvn på Helenegraven ved Tisvilde, maleri af Jørgen Sonne 1847. Statens Museums for Kunst. - Der var tradition for, at de syge og svage, der valfartede til Helenekilden, efter besøget overnattede på Helenes grav, der ligger nogle hundrede meter derfra. Foto: Carl Johan Hansen.

og Medjugorje ved Split i det tidligere Jugoslavien, hvor nogle børn siden 1984 har set Jomfru Maria dagligt. I San Giovanni Rotunda, en bjergflække i Syditalien i nærheden af Adriaterhavet modtog padre Pio i 1915 sine stigmata. Hans liv og evner som helbreder – han døde 1968 – har gjort den lille by til et mest besøgte pilgrimsål i verden, i mange år til mishag for Vatikanet, men i 2002 blev han helgenkåret. Bernadette fra Lourdes, der døde i 1879, blev først helgenkåret i 1933. Ting tager tid.

Caminoen – Europas kulturvej nr. 1

Det er nærliggende at stille spørgsmålet, om hvordan og i hvilket omfang påvirkede og påvirker valfartsmålene og pilgrimmes rejser dertil infrastrukturen og ikke mindst vejnettet. Det er svært at udtale sig konkret derom, men tilsyneladende ikke i større omfang. Mange af de ældre kendte pilgrimsål lå i nærheden af hovedfærdselsårene, men nogle - især de i nyere tid opståede - har en mere for ikke at sige helt afsides beliggenhed. Af de forskellige rejsevejledninger, der blev skrevet i løbet af middelalderen, fremgår det klart, at hovedruterne gik mellem de store byer og havne, og at pilgrimene ligesom alle andre rejsende må have fulgt alfarvejene, hvis farbarhed skiftede alt efter årstiderne, mange steder har der næppe været banet vej, men kun trampe stier og måske opkørte hjulspor.

Der er dog én vejstrækning, der tiltrækker sig særlig opmærksomhed i et vejhistorisk perspektiv. Det er pilgrimsvejen gennem det nordlige Spanien til Santiago de Compostela, også kaldet Caminoen, her er der tale om, at målet skabte vejen. Af en fransk munks "pilgrimsfører" fra 1100-tallet fremgår det, at der allerede her var en vej, der havde særlig tilknytning til valfartsmålet i Santiago, og at vejen specielt blev benyttet af pilgrimme og vedligeholdt/udbygget netop med henblik på betjeningen af denne gruppe af vejfarende. Den franske munk omtaler de to vejhelgener, Santo Domingo og San Juan de Ortega, den førstnævnte den betydeligste, især fremhæves at han byggede en bro over floden Oja, anlagde en lang vejstrækning, hvoraf en del var brolagt, og stod for opførelsen af herberger og hospitaler langs ruten. Den franske munk undlader heller ikke ved navn at nævne de syv vejbyggere, der virkede på en særlig angiven del af vejen til Santiago de Compostela. Caminoen passerer flere floder, hvorover blev opført broer. En af de dem, måske den smukkeste, er Puente la Reina over floden Arga, som blev bygget i 1000-tallet og højst sandsynlig af hensyn til de vejfarende pilgrimme. Det var netop i byen Puente la Reina, at pilgrimsvejen fra Nordeuropa, Tyskland, Frankrig, Flandern og Italien mødtes.

Goethe erklærede, at "ideen om Europa blev født på rejserne og vejen til Compo-

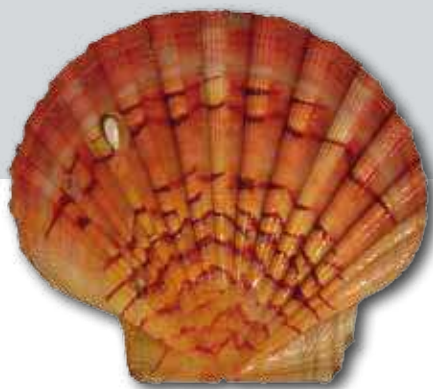
stela" og måske var det udsagn med til, at Europarådet i 1987 "kanoniserede" Caminoen som Europas kulturvej nr. 1.

Pilgrimstegn

Pilgrimme har efterladt sig få eller nærmest ingen direkte fysiske vidnesbyrd om deres valfarter. Der er imidlertid en genstandsgruppe, som hvor beskeden den end er, der afspejler den nordiske religiøse rejseaktivitet i middelalderen, nemlig de såkaldte pilgrimstegn. Det er små, ca. 4-5 cm store metalstykker, som kunne købes på alle de kendte kultsteder over hele Europa. Lige som lbskallerne fra Santiago de Compostela synliggjorde de, at man som from kristen havde besøgt et helligt sted. De var af bly, tin eller kobber, fremstillet som en masseartikel og sandt at sige af ujævn kunstnerisk kvalitet, støbt i relief med en glat bagside og med øskener, så de ligesom lbskallerne med de borede huller kunne sys på klædedragten eller tasken og bæres synligt.

Mærkernes størrelse og motiv varierer fra valfartsted til valfartsted, og billedindholdet og den eventuelle indskrift refererer til stedets helligdom, en madonna, helgen eller et undergørende relikvie. Pilgrimstegnet var ikke blot souvenir, men det åbnede også døre for gæstfrihed og beskyttelse, hvor pilgrimmen kom frem, ja også hinsides kunne deres ejermænd gøre sig håb om, at der blev taget særligt vare på dem, Der blev

Puente la Reina, middelalderbroen over floden Arga, der blev opført i 1000-tallet på dronningens bud for at gøre det lettere for pilgrimme at krydse floden. Foto: Carl Johan Hansen 2009

Pilgrimstegn. Ibskallen var siden middelalderen det synlige bevis på, at man havde været i Santiago de Compostela. Skallen er fra en speciel musling, der kun findes ved Kap Finisterre "Verdens Ende" på Spaniens nordvestkyst.

Pilgrimstegn fra Vadstena, fundet i en grav ved Æbelholt klosterruin. Det forestiller den hellige Birgitte ved en skrivepult, medens hun modtager guddommelig inspiration. Højde 5 cm. Foto: Nationalmuseet.

Ellegaard, et af de overnatningssteder vor tids danske pilgrimsbevægelse har foranlediget opført ved Hærvejsstrøget. Foto: Carl Johan Hansen 2012

fremstillet ufattelig mange af disse tegn, og blandt en af dem, der havde gang i produktionen, var Gutenberg, som vides at have støbt mere end 100.000,

Ud fra fund af pilgrimstegn og afstøbninger af dem på kirkeklokker kan man danne sig et indtryk af de nordiske pilgrimrejser i middelalderen; der kendes mærker fra Köln, Lucca, Maastricht og Rocamadour samt fra Kliplev, Nidaros og Vadstena. Indtil slutningen af 1200-tallet synes det at have været Santiago og de hellige steder i Sydeuropa, der var de mest eftertragtede mål, og at det fra 1300 til ind i 1500-tallet var de nordtyske og skandinaviske helligdomme, der tiltrak det største antal pilgrimme.

Pilgrimsvandring i vor tid

Pilgrimsrejser og hvad dertil hører af fromhed i form af bodsgang, andagt og påberåbelse af helgener forekommer fremmed for en protestantisk tankegang. Efter Reformationen hørte denne del af det religiøse liv "kun" hjemme in-

den for den katolske kirke. Det er derfor ejendommeligt at opleve, hvordan pilgrimstanken i de sidste årtier har bredt sig nærmest som en steppebrand, også i de ærkeprotestantiske nordiske lande. Man kan næsten tale om en pilgrimsbevægelse, som åbenbart imødekommer et religiøst/spirituelt behov hos de kølige nordboere.

I Norge og Sverige er de middelalderlige pilgrimsruter til Nidaros og Vadstena blevet genskabt med skyldig hensyntagen til vor tids ønsker om at opleve både natur og kultur på vor vej gennem landskabet, og der er oprettet centre med ansatte præster, alt sammen inden for den evangelisk-lutheranske kirkes rammer.

Hostal San Marcos i Leon. Bygningen, hvori indgår dele af et kloster fra 1100-tallet har gennem århundreder fungeret som herberg og hospital for pilgrimme til eller fra Santiago. I dag er her indrettet det femstjernede hotel, Parador de Leon. Foto: Carl Johan Hansen 2009

Cruz de Ferro, et af de mange kors, der er rejst ved Caminoen. Mange steder er korsene flankeret af bunker af sten, der var lagt af pilgrimme, ikke sjældent med sten fra deres hjemegn. Et symbol på den byrde, man kastede fra sig og blev befriet for ved pilgrimsrejse. T.v. ses en rasteplass. Foto: Carl Johan Hansen 2009

Moderne pilgrimme på vej over en lille bro på Caminoen. Foto: Carl Johan Hansen 2009

Tilsvarende er der også i Danmark åbnet et pilgrimscenter i Viborg i forbindelse med, at Hærvejsstrøget fra Viborg til den dansk-tyske grænse er blevet genoplivet og indgår i de moderne europæiske pilgrimsruter gennem Tyskland og Frankrig til Santiago de Compostela.

Pilgrimsvandring er i Danmark såvel som i andre lande blevet populære som en slags aktiv ferie eller fritidssyssel i form af vandring i flere dage med overnatninger undervejs som på Hærvejen eller kortere lokale ture af en dags eller nogle timers varighed, enten som et individuelt projekt eller som medlem af gruppe, ofte ledet af en præst, der har specialiseret sig netop i sådanne arrangementer, og det er almindeligt, at der afholdes gudstjeneste i en lokal kirke.

Et af de mest yndede valfartsmål også for protestanter er imidlertid fortsat Santiago de Compostela. Men vor tids pilgrimme drager dog ikke hele vejen til fods, men tager moderne transportmidler i brug, selvom der er enkelte, der tager sig det på at vandre hele vejen. Med tog, fly eller bil/bus går turen til en destination enten i Sydfrankrig eller i Nordspanien, hvor nogle vælger at gå de næste par uger ad Caminoen, mens andre foretrækker kun at vandre på enkelte strækninger med overnatninger enten i flotte hoteller eller mindre komfortable herberger, der ligger tæt lange hele ruten. For at få et pilgrimspas udleveret

Dokument, der beviser, at indehaveren har været på pilgrimsrejse til Santiago de Compostela, og enten har gået, redet eller cyklet 100 km på Caminoen, og et særligt pas stemplet forskellige overnatningssteder langs Caminoen.

i Santiago skal man have de fornødne stempler fra "stationer" undervejs, der viser, at man har foretaget valfarten enten til fods, redet eller cyklet 100 km ad Caminoen.

De moderne nordiske pilgrimsvandringer er næppe som de førreformatoriske

primært styret af de samme religiøse forestillinger, som middelalderens pilgrimme var gennemsyret af. Der er tale om en ny kultur og forklaringer på behovet for at vandre skal søges flere steder. Det er vel nok et udtryk for et livssyn i klar opposition til de dominerende tendenser i samfunds-

LITTERATUR

- Lars Andersson: Helgon, valfart och pilgrimer. *Margrethe 1*, 1996/97, p. 239-243
- Poul Grønder Hansen: Pilgrimstegn, *Danefæ, Skatte fra den danske muld*, 2010, p. 231-237
- Jørgen Johansen: *Gyldendals bog om pilgrimme og pilgrimsrejser*, Gyldendal 2005
- Jørgen Johansen: *Vejene til Santiago*, Gyldendal 2011.
- Niels-Knud Liebgott: Afstøbninger af pilgrimstegn på danske middelalderlige kirkeklokker. *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie* 1971, p. 193-240
- Niels-Knud Liebgott: *Hellige mænd og kvinder*, 1982
- Niels-Knud Liebgott: Metaldetektorer og middelalderen fromhedsliv, *Festskrift til Olaf Olsen* 1988, p. 207-222

udviklingen, et forsøg på at flygte fra hverdagens stress og opskruede tempo, materialisme og overforbrug samt bombardementet af informationer af mere eller mindre ligegyldig art, om katastrofer nær og fjern, og måske ikke mindst støj- og forureningsplager forårsaget af de teknologiske "fremskridt", samt en opsparer trang til ro og fordybelse, men måske ikke mindst er det et projekt til selvudvikling. Man skal vel heller ikke overse, at de moderne pilgrimme ved "at tage staven i hånd" oplever en ny facet af rejselivet, som også imødekommer tidens fitness-bølge. Måske er det også ubevidst ønsket om at være en del af et større (europæisk?) fællesskab. Hvem véd!

PILEGRIMSLEDEN TIL NIDAROS

GEIR PAULSRUD, F. 1951, SENIORRÅDGIVER I VEGDIREKTORATET, NORSK VEGMUSEUM. MAG.ART. I ETNOLOGI. VAR LEDER/DIREKTØR FOR NORSK VEGMUSEUM 1985 - 2011. ARBEJDER NÅ MED VEGHISTORIE I VEGDIREKTORATET.

Pilegrimsleden ble åpnet som ei vandre-
rute til Nidaros fra sør og fra øst i 1997.
Dette tiltaket kom som et pålegg fra
Miljøverndepartementet, etter et forslag
fra fylkesmannen i Oppland i 1993. Det
var vel også særlig inspirert av vegen
til Santiago de Compostela, som er et
av den katolske kirkens mest hellige
steder, og som er og har vært blant de
viktige pilegrimsmål. Pilegrimene gikk
på de allmenne vegene, noen av dem ble
viktigere enn andre. Roma og Santiago
de Compostela var svært viktige pile-
grimsmål i den kristne middelalderen,
Nidaros ble også viktig, særlig for dem
som levde rundt Østersjøen og Nord-
sjøen.

Et viktig stikkord for Prosjekt Pile-
grimsleden var vegrommet, det at man
gikk i det samme vegrommet, som de
gjorde i middelalderen. Leden er i dag
noen steder lagt etter kongevegen, og
den ligger kanskje 200 meter lavere i
terrenget enn den gjorde i middelalde-

ren gjennom deler av Gudbrandsdalen.
Det kan også være vanskelig i detalj å
finne 5-6 hundre år gamle vegspor. Et
viktig prinsipp har likevel vært å finne
god framkommelighet for å nå målet:
Nidaros.

Pilotprosjekt Pilegrimsleden

På midten av 1990-tallet var Prosjekt
Pilegrimsleden et prosjekt gjennomført
av Direktoratet for Naturforvaltning og
Riksantikvaren. Målet var å:

*...markere de viktigste pilegrimsledene
til det gamle Nidaros; fra Oslo gjennom
Gudbrandsdalen og over Dovrefjell, og
leden fra Svenskegrensen i Verdal og over
Stiklestad. (...) Gjennom dette prosjektet
har de to direktorater ønsket å legge til
rette for et friluftsliv som kombinerer
natur og kulturopplevelser og som sti-
mulerer til et reiseliv som bygger på slike
kvaliteter. Prosjektet fremmer og forener
interessen for friluftsliv, natur og kultur
og styrker prinsippet om et helhetlig
miljøvernarbeid, der det er naturlig å
samarbeide om konkrete oppgaver.
Vi ønsker å formidle pilegrimsferdenes
historiske og åndelige tradisjon til dagens
vandrer. På den måten vil friluftslivet bli
tilført en ny dimensjon og gi nye begiven-
hetsrike opplevelser.*

Sitat fra internettsidene til Prosjekt
Pilegrimsleden våren 2012.

Prosjektet Pilegrimsleden ble fra 1997 i
stor grad overlatt til kirken. Det ble opp-

rettet stillinger som pilegrimsprester
både på Dovre og ved Hamar bispedøm-
me, i tillegg til den allerede opprettede
stillingen ved Nidaros. I første omgang
var det to, i dag er det fire pilegrimspre-
ster. Innsatsen til disse, sammen med
den internasjonale trenden, gjorde at det
ble noe oppmerksomhet på dette i de
følgende år. Man kunne stadig lese om
vandring til Santiago og av og til en og
annen vandring til Nidaros.

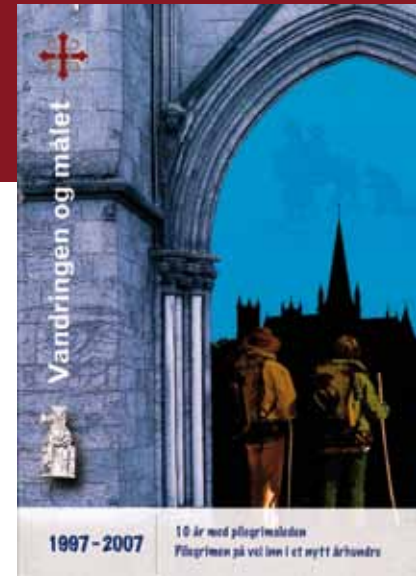
Det offentlige Norge gjorde ellers lite av
seg. Noen lokale entusiaster forsøkte
å ta tak i dette, hvert år ble det flere
som gikk deler av strekningen. Men
det monnet egentlig ikke. Dessuten
var infrastrukturen for turen dårlig
utbygd. Mange steder måtte man gå
flere kilometer i avvikende retning for å
skaffe seg mat. Merkingen begynte også
å forfalle, mange steder var den også
mangelfull. Alt i 2007 ble det satt i gang
et såkalt pilotprosjekt:

*Hovedmålet med Pilotprosjektet er å få
en økt bruk av pilegrimsledene gjennom
at kvaliteten på ledene bedres. Det skal
blant annet bli bedre skjøtsel av selve
vegtraseen og av kulturminner langs le-
den, bedre merking og overnattingstilbud.
Sentrale mål er økt næringsutvikling, for
eksempel i form av flere overnattingsste-
der, samt bedre informasjon om ledene
langs ledene og på internett.*

Sitat fra internettsidene til Prosjekt
Pilegrimsleden våren 2012.

Prosjekt Pilegrimsleden hadde som mål å gå til Nidaroskirken i Trondheim, som var det viktigste pilegrimsmålet i Norge i middelalderen. Foto: Ole A. Flatmark.

Ti år siden åpning av pilegrimsleden. Fra Vandringen og målet 1997-2007, utgitt av pilegrimspresten i Nidaros 2007.

Tradisjonsrike turveger

Med referanser til EU-satsingen på pilegrimsfarten og utviklingen i Nord-Spania til Santiago de Compostela, ble det viktig å få en riktig tilnærming også i Norge. Her er det i tillegg mye folkehel-se og ikke minst næringsutvikling som ligger bak. Vi siterer fra internettsidene til Prosjekt Pilegrimsleden våren 2012:

Pilegrimsledene i Norge er turveger basert på tradisjonen for å dra på pilegrimsvandring. Leden bindes sammen av natur- og kulturminner med religiøs tilknytning til middelalderen, samt minner knyttet til Olavstradisjonen.

Arbeid med kartfesting, rydding og merking av Pilegrimsledene startet i 1994.

Den første leden, fra Oslo til Trondheim og Stiklestad, ble åpnet i 1997.

Rutenettverket på over 200 mil bare i Norge oppdages av stadig nye pilegrimer

og vandrerer fra inn- og utland. Utvikling og vedlikehold av pilegrimsledene er et ansvar som deles av mange, og i perioden 2007-2010 vil Pilotprosjekt pilegrimsleden spille en sentral rolle.

I alle fall har Kultur- og kirkedepartementet satsset stort på en strategiplan for fornying og utvikling av pilegrimstradisjonene, med sikte på at pilegrimsmotivet skal bli et nasjonalt satsingsområde. Denne planen var ute til høring i 2009, med forslag til ti regionale sentra og prosessen var da igang.

I lokalavisa Gudbrandsdølen/Dagningen 9. og 10. juli 2009 var det en frisk debatt om hvem som har retten til pilegrimsleden. Er det turvandrere som skal ha full service langs vegen, eller skal det være den botsgangen det en gang var, med enkel kost og simpelt losji? Kan

det forsvares å satse mange millioner offentlige kroner på dette?

Etterraksten etter det etablerte prosjektet viser at det er mye som har utviklet seg siden midten av 1990-tallet. Kirken engasjerer seg enda sterkt, og man ser at det holder på å etablere seg en ny tradisjon etter de gamle ferdselsårene, med Nidaros som et mer eller mindre klart mål. Hva er så innholdet i denne nye tradisjonen? Denne trenden er blitt omfattende i Sør-Europa, og øker også her i Norge. Det gjelder ikke bare Oslo-Trondheim, men den gjør seg gjeldende over større deler av Norge, kanskje like mye i det at man ser en ny måte å drive næringsutvikling på.

I 2010 ble det endelig besluttet å opprette et pilegrimssenter i Nidaros samt fem regionale sentre i forbindelse med

Pilegrimsleden til Nidaros anno 2012. Her er ikke prosjektene med de nye turmålene til Selja, St. Thomaskirken på Filefjell og stavkirken i Røldal tatt med. Kartet er hentet fra Pilegrim.info, hjemmesiden til Pilegrimsleden

Kart som følger brosjyre til kommunene Skaun og Melhus. Detaljrikt og gjennomarbeidet med mye lokalhistorisk kunnskap.

en revitalisering av prosjektet. Disse er henholdsvis Gamlebyen i Oslo (bispesete fra 1070 og sentrum for St. Halvardsdyrkingen), Granavolden på Hadeland (med søsterkirkene, to steinkirker fra middelalderen), Domkirkeodden på Hamar (bispesete fra 1153), Hundorp i Gudbrandsdalen (kjent fra Snorres skildringer av kristningen av Norge) og Dovrefjell (med Øysteinskirken på Hjerkin). Alle er langs vandringer til Nidaros. Man har fått flere alternativer til leden på delstrekninger over henholdsvis Ringerike og Romerike, over Østerdalen, og flere valgmuligheter for kryssing av svenskegrensen. Østersjølandet var ofte utgangspunkt for middelalderens pilegrimsreiser til Nidaros.

Dette danner grunnlaget for, at også fylkeskommunene til dels satser på sider av dette, både personalressurser og noe støtte til næringsutvikling. Vedlikehold av leden ligger dels på kommu-

nene og dels på fylkeskommunen, som samordner ressursene. Ellers er det FAD (Fornyings-, administrasjons- og kirkedepartementet) og Miljøverndepartementet som finansierer henholdsvis de regionale sentrene og det nasjonale senteret i Trondheim.

Den nasjonale satsingen gir resultater. Trafikken økte med 60% i Oppland, området midt mellom Oslo og Nidaros, i 2011, særlig fra Lillehammer og nordover mot Trondheim. Pilegrimsleden fikk mye oppmerksomhet på grunn av et tysk riksdekkende TV-program, og det var en god del tyskere som gikk. Disse har nok et mye sterkere krav til infrastrukturen enn vi nordmenn ser på som nødvendig. Likevel var det overveiende positive tilbakemeldinger.

Det kommer også alternative pilegrimsmål. Det er turmarsj til Selja i Sogn og Fjordane på ytterste vest-

lige punkt i Norge, til Røldalskirken i Hordaland, og til St. Thomaskirken på Filefjell i Oppland. Dette er lokale mål. Selja er knyttet til en legende om St. Sunniva fra Irland, som strandet i Norge og mistet livet der (da hun rømte fra en hedning), og som dannet grunnlaget for det som senere ble bispesetet i Bergen. Røldalskirken er mest kjent for et krusifiks med undergjørende virkning. Dette ble holdt i hevd fram til våre embedsmenn satte en stopper for slik avgudsdyrkelse i første halvdel av 1800-tallet. St. Thomaskirken på Filefjell ble revet i 1808, på grunn av et marked tidlig på sommeren der det var mye fyll og spetakkel. Sannsynligvis var kirkehuset også i dårlig forfatning.

Historisk grunn for vandringsrutene

Det første prosjektet ble gjennomført med en rapport fra hver kommune om hvor vandrevegen skulle gå i hver bygd.

Pilegrimer i andakt på ruinene etter en middelaldersteinkirke på Tretten i Gudbrandsdalen sommeren 2011. Foto: Geir Paulsrud.

Pilegrimskoordinatoren i Oppland fylke, Olger Rønningen, kontrollerer merkingen av pilegrimsvegen gjennom Gudbrandsdalen. Foto: Geir Paulsrud.

Viktigere enn å finne middelaldervegen var det å kunne komme fram for den gående i dag. Det var dessuten lagt inn i premissene at man skulle gå via Bønsnes på Ringerike i Buskerud, som er knyttet til Hellige Olavs fødsel gjennom Snorres kongesagaer. Det gjorde at leden måtte legges over Toten og vestsiden av Mjøsa. Det naturlige var ellers med utgangspunkt i Oslo å gå over Romerike og på vestsiden av Mjøsa, med middelalderens domkirkeruin på Hamar som et delmål. Hamar ble tatt med, men først noen år senere ble dette en offisielt merket led.

Leden skulle også gå over Skaun med Huseby i Sør-Trøndelag, som var en av Einar Tambar skjelves gårder, og der tradisjonen vil ha det til at han bygget en kirke. Einar Tambar skjelve var en av de første som mente at Olav var hellig. Han var selv i England da Olav den hellige ble drept på Stiklestad, og han var på pilegrimsferd til Roma. Ser vi inn i moderne tid med Kristin Lavransdatter, et av de litterære verkene som var med og gav Sigrud Undset Nobels litteraturpris, så lot hun Huseby være fedrenegård til Erlend Nikolausson som ble gift med Kristin. Når man så i pilegrimsleden også har lagt inn den konstruerte middelaldergården Jørundgard på Nord-Sel i Gudbrandsdalen, der Kristin vokste opp og bodde, samt at den moderne pilegrim også passerer Haugen noen kilometer lenger nord, dit Erlend valgte å flytte, blir illusjonen fullbrakt. Ellers har Sigrud

Undset, med sin store historiske innsikt, gode skildringer både av Nidaros, Oslo og Hamar. Slik sett ble det lagt opp til en opplevelsestur med mulighet for både gode historiske og litterære punkter knyttet til middelalder, men også med full historisk dybde i det landskapet man går i. Om historien er basert på historiske kjensgjerninger, sagn eller litterære verker har mindre betydning, bare det gir god gjenklang i vandrers sinn.

Middelaldervegen lar seg i dag ikke rekonstruere i detalj, mye har endret seg over tid. Noe av vegen er bygget ned i nyere veger, særlig etter at det kom krav om at man skulle kunne kjøre med vogner og kjerrer på vegene fra 1650-1700. Ikke minst er mye av terrenget dyrket opp. Men i og med at det er et formål å komme innom sognekirkene, som til dels er middelaldersteinkirker og til dels yngre kirker på middelalderkirkegrunn, er det grunn til å tro at man går i det samme vegrom som man gjorde i middelalder.

Vegene fra Oslo på begge sider av Mjøsa møtes i Øyer et par mil nord for Lillehammer, slik de trolig også gjorde i middelalderen. Vegen på vestsiden av Mjøsa ble sannsynligvis helst brukt av dem som bodde på vestsiden av Oslofjorden. Fra Oslo og på østsiden av Oslofjorden gikk man nok over Eidsvoll og Hamar. Hamar ble opprettet som by nettopp av kirken, for at biskopen i det

nye bispedømmet skulle ha en residensby. Ved å legge en løype fra Oslo over Krokskogen til Ringerike, får man med seg det sannsynlige fødestedet til Olav den (etter hvert så) hellige.

Inntil Prosjekt Pilegrimsleden ble etablert, har det vært lite forskning på vegene. Man kjente i grunntrekk «gamle vegen», som er den gamle kongeveg bygget av brødrene Krogh, henholdsvis Søndenfjells (Østlandet og Sørlandet) og Nordenfjells (Trøndelag og Vestlandet). I Øyer i Gudbrandsdalen fant lokalhistoriker Tor Ile at vegen i middelalderen hadde gått rasjonelt ganske rett fram, helst der de viktigste gårdene lå. Den gikk ikke fra gård til gård, men i ganske rett linje gjennom grenda. Slik ser det også ut til at det har vært videre i alle fall til Kvam oppover dalføret. Vegen synes å ha vært svært rasjonell i forhold til den standard den skulle ha. I søre delen av Gudbrandsdalen har vegen gått til dels ganske høyt i lia på østsiden av dalen, der de fleste gårdene ligger og har ligget i historisk tid. På en, kanskje to steder gjennom dalen har vegen krysset Lågen og gått på vestsiden. Mest kjent og historisk sikker er Rosten, strekningen mellom Sel og Dovreskogen. Bortsett fra i Øyer ser det ut som pilegrimsleden i dag ofte er lagt etter lett framkommelege veger, gjerne kongevegen.

Over Dovrefjell synes vegen å følge samme vegrom som på 13-14-hundretallet.

Viktige punkt i pilegrimsleden blir merka med steiner med symbolet for leden til Nidaros. Skåden, Øyer i Gudbrandsdalen. Foto: Geir Paulsrud.

Vårstigen, en av de praktfulle partiene av vegen nordover fra Dovrefjell, i øvre enden er Vårstigen også en del av Pilegrimsleden. Foto: Geir Paulsrud.

Her kan det nok hende vegen i sin helhet tidligere har gått noe lenger øst, det vil si fra Tofte på Dovre over Vesle-Hjerkinn og ned Vinstradalen til Rise i Oppdal, Sør-Trøndelag. Omleggingen kan ha foregått under kong Øystein, bror til Sigurd Jorsalfar, tidlig på 1100-tallet. Men dette kan ikke bli annet enn spekulasjoner, selv om det eksisterer noen indisier.

Ned Drivdalen har man den praktfulle Vårstigen, som også helt sikker har eksistert i mange århundrer, samt det eldre vegfaret gjennom Oppdal, som nå er nedbygd i mer moderne bygdeveger. Mot Nidaros eller Trondheim ville man kanskje valgt å gå over Soknedal, Støren og Melhus. Det er nok ikke like mye belegg for denne vegen som for vegen over Skaun, selv om Sverre Steen sier det slik: *...snart drog de gjennom Orkdal og tok båt fra Orkdalsøren til Nidaros, snart fulgte de Soknedalen og Gauldalen til byen.* (SSFF side 239). Disse valgene som prosjektet har gjort, har sammenheng med greie kriterier for den moderne pilegrimsleden.

Prosjektet av 1997 hadde også en led fra grensen til Sverige over Sul til Stiklestad, før den fortsatte sørover til Trondheim. Svenskene har vært aktive i å utvikle sine tilbud, så etter hvert kan det være snakk om flere grenseoverganger, som det også var i middelalderen. Ikke bare Gudbrandsdalen, men også Østerdalen kom med i dette systemet, så vel som vegen over Skurdalfjellet og over Meråker. Nå holder man også på å kvalitetssikre en seilingsled langs Vestlandskysten over Selja. Dessuten er det under etablering en sykkel-led fra Santiago til Nidaros, som Statens vegvesen er med på å finne trasé til.

Med lov og rett...

De som skulle fort fram, hadde en lettere reise vinterstid. Da kunne man fare over jorder, myrer, elver og vann. Men pilegrimsferder foregikk helst i tilknytning til Olsok, 29. juli, datoen for Hellige Olavs død. Da skulle helst alle pilegrimer være i Nidaros, slik at vi må regne med at så vel historisk som i dag går de fleste på tur i Norge i juli/august.

Magnus Lagabøters landslov av 1274 har fem kapitler om veghold. Vi skal ikke her gå inn på hver enkelt paragraf, bare slå fast at landsloven deler i tre vegtyper: allfareveg (tjodgata), seterveg (sætergata) og feveger (rekstrar), og de skal være slik de var fra gammel tid. Dessuten er pilegrimsnavnet bare unntaksvis knyttet til veger fra middelalderen. I Norge kan det synes å være mest i Hedmark fylke, men her gjenstår mye forskning. Men bare så det er sagt enda en gang: pilegrimsleden er et konstruert begrep ut fra våre ønsker og behov.

Ellers mener historikeren Sverre Steen at det må ha vært et bra utbygd vegnett på midten av 1300-tallet, og at det i de neste to-tre hundre årene ikke ble bygget eller lagt om nevneverdig med nye veger. Når staten tar et landsdekkende ansvar for vegholdet i 1270-åra, så er det i konkurranse med kirken. Ellers ser vi av en del retterbøter fra 1300-tallet at vedlikeholdet av vegen var viktig. Dessuten kommer det flere brev og retterbøter som gir påbud om både gjest-

LITTERATUR

Bagge; Sverre; Kirken og folket i: Semingsen, Monsen, Tschudi-Madsen, Ustvedt i bind 2 av Norges kulturhistorie; Kaupang og Katedral (K&K) Oslo 1979

Fønnebø, Reidar; Oldtidsveger, slep og kongeveger i Oslo og på Østlandet. Oslo 2004

Hage, Hagen og Paulsrud; Allfarevegen gjennom Sør-Fron. Årbok for Gudbrandsdalen. Lillehammer 2006

Hestnes, Erling; Skysstasjoner over Dovrefjell. Årbok for Norsk vegmuseum. Lillehammer 2008

Ile, Tor; Bygdebok for Øyer bind 2. 1960 og bind 3. Øyer 1968

Kollandsrud, Mari; Pilegrimsleden til Nidaros. Oslo 1999

Luthen, Eivind; I pilegrimenes fotspor. Oslo 1992

Magnus Lagabøters landslov. Oversatt av Absalon Taranger. Kristiania 1915

Steen, Sverre; Ferd og Fest. Oslo 1942

Tordson, Sturla, Soga om Håkon Håkonsson. Oversatt av Kr. Aune. 2. utgave. Oslo 1963

Artikler i GD

En kavalkade over pilegrimsaktivitet. Fra Vandringsen og målet 1997-2007.

givergårder og retter til både pilegrimer og andre reisende. Det synes som om kirken i sterk grad har lagt til rette for pilegrimsreiser, men for Norge er det ikke mange opplysninger om dette.

Litt om pilegrimer og deres virksomhet

Pilegrimene ble etter hvert ei stor gruppe vegfarende utover i middelalderen. Pilegrimsferden var en botsferd. Gjennom middelalderen ser man en utvikling innen pilegrimstrafikken. Det synes som det har utviklet seg slik at det ble til en byrde for befolkningen der pilegrimene for. Vi kan nevne flere tilfeller: i 1152 setter biskop Eystein strenge straffer for de som gjør skade på pilegrimer. I 1170 setter kong Magnus Erlingsson opp privilegiebrev om at pilegrimer skal få komme og fare til Nidaros på fredelig vis. I 1194 sender Pave Celestinus III et brev til Erik erkebiskop til Nidaros der det blir slått fast at pilegrimene skal være sikret full trygghet. Om lag hundre år senere, i 1297, setter kong Eirik Magnusson opp retterbot om at pilegrimene

hadde rett til engløkker, og det skulle etableres gjestgivergårder. Det siste ble tatt opp igjen i en ny retterbot i 1303. I høgmiddelalderen kom det så krav om at pilegrimene og de vegfarende skulle ha brev på hvem de var og hvilket ærend de hadde, og ikke minst stadfeste målet. Dette er nevnt for å vise at det var mye trafikk i middelalderen.

Når man har dokumentert valfart fram til 1800-tallet ved enkelte kirker, har det selvfølgelig å gjøre med skikker fra middelalder. Av de mer kjente er Røldalskirken i Rogaland, med undergjørende krusifiks der sjuke kunne bli friske jonsok, en kilde med undergjørende vann ved Vatnås kirke i Buskerud, og St. Thomaskirken på Filefjell, der det var gudstjeneste i forbindelse med et sommermarked til inn på 1800-tallet. Dette er nok de lengst levende tradisjonene, men knapt de eneste.

Det moderne prosjekt

I dag er pilegrimsleden et stadig mer populært fenomen. Det er mer

distriktsutbygging og næringsutvikling enn et kirkelig anliggende. Men for all del, kirken følger opp. Det puttes inn mye penger og tilretteleggingstiltak, slik det har vært gjort mot Santiago de Compostela. Og flere og flere går og har en flott opplevelse i så måte. Kritiske røster hevder at dette er en kommersialisering som går på bekostning av innholdet i pilegrimsopplevelsen. De som arbeider med dette er på sin side opptatt av at kvaliteten skal heves til et anstendig nivå, og av å få til en akseptabel kvalitet på vandrerruta og fasilitetene etter hele leden. I dag er nok dette bare i begynnelsen, det vil trolig komme endringer i trasévalg, og det vil bli flere overnattingssteder med enkel standard, og ellers bedre tilrettelegging. Lokalavisene bringer stadig nytt stoff om dette, særlig i sommerhalvåret, når de fleste pilegrimer er på farten. Men utfordringene er der i fullt monn med så mange aktører og svak sentralstyring av hele prosjektet.

DET NÆRES BETYDNING: OM DE LOKALE VALFARTSMÅL

Når april han øser sødt med frugt [...]

Da længes folk efter at drage på pilgrimsfærd,
Og jerusalemsfareren efter at opsøge fremmede kyster,
Til velkendte valfartsmål i mange lande.¹

Prolog, Canterbury Tales

MARTIN WANGSGAARD JÜRGENSEN, F. 1978, DR. TEOL, MAG.ART I MIDDELALDERARKÆOLOGI. REDAKTØR PÅ DANMARKS KIRKER, NATIONALMUSEET. HAR PRIMÆRT ARBEJDET MED KIRKEINDRETNING OG RITUALER I SENMIDDELALDEREN OG TIDLIG MODERNE TID.

Der kan ikke være nogen tvivl om, at valfarten spillede en enorm rolle i middelalderens religiøse verden. Det at vandre eller rejse for at opsøge destinationer i fromt anliggende af bøn og bod, har rødder tilbage i senantikken. I løbet af middelalderen indlejres valfartsvæsenet systematisk i fromhedslivet, om end det undergår løbende forandringer gennem hele perioden. Og valfarterne er også fortsat op til i dag, hvor pilgrimme stadig opsøger rejsemål som Lourdes og Santiago de Compostela for blot at nævne to af de mest berømte. Man kan endda konstatere, at pilgrimsvandringen har fået en renæssance, der strækker sig på tværs af konfessionelle skel i Skandinavien. Lutheranere går på pilgrimsfærd side om side med katolikker og menesker uden tilknytning til et specifikt kirkesamfund, der ser vandringerne som spirituelle handlinger.² Der er således også god grund til at beskæftige sig med valfartsfænomenet, netop fordi det

er et tema, der rent faktisk fortsat bliver udført og brugt af mange – også i den danske folkekirke.

Det er indlysende, at der i pilgrimsvæsenet ligger et centralt vejhistorisk emne. Hvilke ruter har man fulgt, hvor lange var rejsetiderne, under hvilke forhold rejste man og så fremdeles. Alle disse spørgsmål har optaget mange forskere og kan findes diskuteret i såvel dansk som international sammenhæng.³ For en ikke-specialist i vejhistoriske forhold kan det imidlertid være interessant at se lidt nærmere på selve baggrunden for valfarterne i middelalderen og den betydning, som valfarterne har fået ikke bare for den enkelte, men også for selve forståelsen af de steder, der fungerede som mål for pilgrimsrejserne. En vigtig side af dette er at fokusere på valfarternes religiøse dimension. Bevæggrundene til at tage på valfart var nemlig utvivlsomt mange i middelalderen. Vi behøver bare vende os mod Geoffrey Chaucers ovenfor citerede *Canterbury Tales* fra slutningen af 1300-tallet for at kunne konstatere, at der bestemt også var elementer som eventyrlyst, udlængsel og underholdning forbundet med rejserne. Til tider får præcis disse sider af valfarterne imidlertid så megen opmærksomhed i forskningen, at hele det middelalderlige valfartsvæsen får karakter af en løssluppen form for masseturisme. Sker det, mister vi forståelsen for, hvorfor så store mængder energi og kapital blev investeret i pilgrimsfærd og valfartsste-

der op gennem hele middelalderen. I det følgende bliver pilgrimsrejserne derfor først og fremmest analyseret fra deres alvorlige side som handlinger, der havde en praktisk og religiøs mening i middelalderens fromhedskultur. Forhåbentlig kan man også på den måde få styrket de mere konkret vejhistoriske studier.

Baggrunden for denne artikel er at pege på det skift i det middelalderlige valfartsvæsen, der sker i løbet af perioden. Et skift der opprioriterer de lokale valfartsmål i forhold til de fjerne. Hvad gør dette skift muligt? Hvorfor kan det lokale få næsten lige så stor betydning som de berømte rejsemål i det fjerne, og hvordan opstår et valfartsmål i det hele taget? Alt dette vil være temaer for det følgende.

Valfartens mekanik

Det at opsøge og anmode en helgen om hjælp var en indgroet praksis allerede i senantikken, og den blev udbygget og systematiseret gennem hele middelalderen. Helgenerne kunne, takket være deres sjælelige renhed og fromhed, kanalisere guddommelige mirakler, der hvor de mødte oprigtig anger og fromhed. Principielt kunne helgener anråbes, hvor det skulle være, men der var alligevel steder, hvor de trådte tydeligere eller stærkere frem end andre. Disse steder udfoldede sig til valfartsmål, hvor skarer af pilgrimme strømmede til for at gøre bod eller søge hjælp mod sygdom og åndelige lidelser.

Selve pilgrimsfærden blev under påvirkning fra den irske kristne tradition i løbet af 500-tallet og frem fortolket som bodshandling.⁴ Det vil sige, at man som straf for sine synder skulle gå fra sit hjem til en given helligdom og der bede om tilgivelse. Den praksis holder ved gennem hele middelalderen, men bliver i stigende grad overladt til den enkelte som et samvittighedsspørgsmål. Det afgørende skel lader til at være sket i begyndelsen af 1200-tallet. Her blev normen pengebøder foruden sanktioner pålagt den enkelte synder, der skulle aflægges inden for sognets rammer. Vandringen som straf bliver således mindre relevant, mens den selvalgte valfart – enten som bodsgang eller som andagtshandling udført i håbet om helse og sundhed, er det typiske.

Konkret betød et valfartsbesøg, at man gjorde ophold foran selve rejsemålet – det kunne eksempelvis være et billede eller en grav – og tilbragte kortere eller længere tid i bøn på stedet. Det er imidlertid vigtigt at huske på, at selve besøget sådan set kun var kulminationen på valfartshandlingen. Vandringen eller rejsen til valfartsstedet var det afgørende, rent teologisk, for det var under rejsen, at pilgrimmen fandt tid til at reflektere og fordybe sig i bønnen.

Mange steder var det vigtigt, at man rørte ved selve valfartens fokus, det kunne f. eks. være et relikvie eller en

undergørende figur eller måske noget, der havde været i kontakt med dette. Ved Æbelholt Kloster drak man vand, hvori Skt. Vilhelms tand var dypet.⁵ På samme måde skal vi også forestille os, at kilderne – de såkaldte helligkilder – virkede. I de kirker og kapeller, vi kender, hvortil der har været pilgrimsfærd i middelalderen, har der stort set altid været en kilde tilknyttet. Kilderne har utvivlsomt opfyldt det behov, der har været for en fysisk interaktion med det hellige – og de gjorde det endda muligt at være i meget direkte kontakt med dette. Man kunne således bade i kilderne og derved helt konkret rense sig i velsignelsen.

Ved besøgets afslutning var det sædvane, at man donerede noget ved valfartsstedet – enten i form af en messestiftelse eller umiddelbare gaver. Det kunne være alt fra mad eller andre naturalier til penge eller voks, hvilket var mindst lige så almindeligt, om ikke mere, end penge. Voksen blev brugt til de lys, der brændte i kirken; helst på det alter hvortil de var skænket. På den led kunne pilgrimmen også sikre sig et eftermæle på stedet – blive husket, så at sige – efter han eller hun var vendt hjem. Netop det at blive husket, at efterlade sig et aftryk på stedet, der måske kunne bevirke, at man forblev i erindring i lidt længere tid hos den pågældende helgen, har spillet en væsentlig rolle. Helt grundlæggende

finder vi måske her en af de vigtige grunde til, at det tilsyneladende har været så almindeligt for pilgrimme at ridse deres navne og bomærker ind i kirkernes murværk. Ren fornøjelse og pjank kan sådanne graffitier ikke have været, når man samtidig tænker på den såkaldte *ex voto*-praksis.⁶ Det vil sige en praksis, hvor man efterlader et eller andet på valfartsstedet, der skal minde om og takke for besøget. Ofte vil det være en miniaturrengivelse af det problem, man ønskede løst. Havde man et dårligt ben, kunne det være et voksben, der blev efterladt i kirken. Det kunne naturligvis også være stykker af den forbindelse, som dækkede de sår, man ønskede at få helet, krykkerne eller noget helt tredje. Sjællands første lutherske biskop, Peder Palladius, skriver eksempelvis i sin velkendte *Visitatsbog* fra begyndelsen af 1540'erne, at man skal borttage gamle billeder fra kirkerne: "som mand haffuer giort søgning til, och hengde voxbørn och krycker for".⁷ Den dag i dag er det fortsat skik i katolske lande at efterlade sådanne *ex votoer* i kirkerne, og der er bevaret en rig bestand af gamle eksempler på denne praksis i Tyskland og Italien. Det vil dermed også sige, at strømmen af pilgrimme repræsenterede en potentielt ganske stor indkomst for en kirke. Denne indkomst kunne omsættes i arkitektur og inventar. Det er et perspektiv, som vil blive berørt nedenfor i diskussionen af kapellet i Ensted.

Jakob den Ældre, sindbilledet på den middelalderlige pilgrim. Han gengives i den middelalderlige ikonografi som vandringsmand med stav, hat og lsskallen. I Särslöv Kirke i Skåne er han gengivet med hele to af sådanne skaller, indsamlet ved Jakobs grav i Santiago de Compostela. Kalkmaleriet er malet i første fjerdel af 1500-tallet. Foto: MWJ.

Besøg ved Skt. Wolfgangs grav. Såkaldte ex voto'er i form af krykker og små votivfigurer i form af lemmer og objekter er efterladt på graven. Motivet stammer fra en sidealtertavle i Pipping, den eneste fuldstændigt bevarede middelalderlige sognekirke i München. Altertavlen dateres o. 1480. Efter Ex Voto: Zeichen Bild und Abbild im christlichen Votivbrauchtum 1972.

Et grundlæggende behov, som alle de store valfartskirker havde, var at huse alle de pilgrimme, der kom til kirken for at overvære messe. Messen ved højalteret, sikkert specielt under det pågældende valfartssteds højtid, var den helt store attraktion og det tidspunkt, hvor man må formode, at der har været ansamlet flest besøgende. Her har der givetvis været lidt forskel på de enkelte valfartsmål. Nogle steder har været så berømte, at der har været en konstant tilstrømning året igennem – muligvis med bestemte højtider hvor tingene spidsede til – mens andre steder kun har været besøgt på særlige mærkedage. Vi må derfor ikke forestille os pilgrimsstederne som nogen uniform størrelse, organiseret og bygget op på samme måde. Endvidere må vi tage med i betragtning, at den periode, hvor en kirke fungerede som valfartsmål, ikke nødvendigvis var synderligt lang. Tingene skiftede løbende, og den ene pilgrimsdestination kunne hurtigt blive udkonkurreret af en anden. I virkeligheden er der kun tale om ganske få steder,

der kan påvises at have haft en kontinuerlig tilstrømning af pilgrimme over flere århundreder. Mange af vores bedst kendte hjemlige valfartsmål opstår i senmiddelalderen og hører dermed også til i periodens slutning.

Det fjerne og det nære

Når vi ser på udviklingen i det europæiske pilgrimsvæsen op gennem middelalderen, er forholdet mellem de fjerne og de nære valfartsmål interessant. Der kan med andre ord identificeres en gradvis forskydning i valfarterne, der for det første betyder, at der ved siden af de gamle, fjerne destinationer som Santiago de Compostela, Rom og Jerusalem skyder nære, ja endda lokale, valfartsmål op. De kommer måske ikke til at overgå de gamle ærværdige rejsemål i status, men som trods det bliver særdeles velbesøgte.⁸ Den samme forskydning medførte også en gradvis nivellering af pilgrimmes sociale baggrund. Jo flere nære mål der opstod, jo lettere blev det også for mindre velhavende at mobilisere tid og midler til en valfart. På

europæisk plan, hvor flere valfartsmål har bevaret omhyggelige optegnelser om pilgrimmens baggrund, er det i hvert fald muligt at dokumentere et skift fra en overvejende bedrestillet del af befolkning, der rejste relativt langt på bodsvandring og valfarter, til en mere bredt funderet praksis, hvor vi møder alle samfundslag.⁹ Herhjemme har man navnlig i forbindelse med valfarterne til helligkilder, de såkaldte kildevalfarter, talt om bondevalfart som en lidt primitiv udgave af de egentlige eller rigtige valfarter.¹⁰ Den betragtning misforstår imidlertid et helt centralt tema for valfartsvæsenet, nemlig at man i senmiddelalderen i stigende grad argumenterer for det næres forrang frem for det fjerne og gjorde det på baggrund af velovervejede teologiske argumenter.

Ser vi helt overordnet på dette, fra et europæisk perspektiv, har dele af forklaringen på denne langsomme forskydning over imod de nære valfartsmål formentlig delvist været ansporet af tabet af Jerusalem og den gradvise

"Jeg var en Gjæst og Vandringsmand Og søger hjem til Himlens Land". Mennesket som evig pilgrim her i efter-reformatorisk gengivelse. Emblem malet på låge til stolestade i Engum ved Vejle, tilskrevet maleren Henrik Møller i 1758-59. Foto: MWJ.

tilbagegang i Det hellige Land, der strakte sig ind over 1200-tallets første halvdel.¹¹ Korstogene havde i løbet af 1000-tallet åbnet den bibelske verden for europæerne på en ny måde, der inspirerede kunstnerisk produktion og teologisk tænkning. Begejstringen gav også valfarterne et opsving – ikke kun til Jerusalem – men til alle steder, hvor bibelske personer var begravet eller deres relikvier æret. Helgenkulten blev stimuleret og fik ny vitalitet med nye helgennavne og relikvier, der fandt vej ind i de vesterlandske kirker.

Men samtidig, mens valfartsvæsnets blomstrede, lød der også kritiske røster, der pegede på det faktum, at det hverken var selve den tilbagelagte afstand eller relikviet, der betingede valfartens betydning. Rejsens mål og virkning lå i den enkelte og dennes oprigtige bøn om hjælp og anger.¹² Her trak man på gamle argumenter, der allerede havde været fremført af kirkefædre i senantikken, og de fik fornyet styrke i senmiddelalderen, hvor de blev indskrevet i hele diskussionen om valfartsvæsnets religiøse validitet, som det blev fremført under reformationskampen i 1500-tallets første del.

Vejnen i hjertet

Hvis man vil vide, hvad der ligger til grund for opprioriteringen af de nære valfartsmål, er det vigtigt at forstå, hvordan man opfattede selve formålet

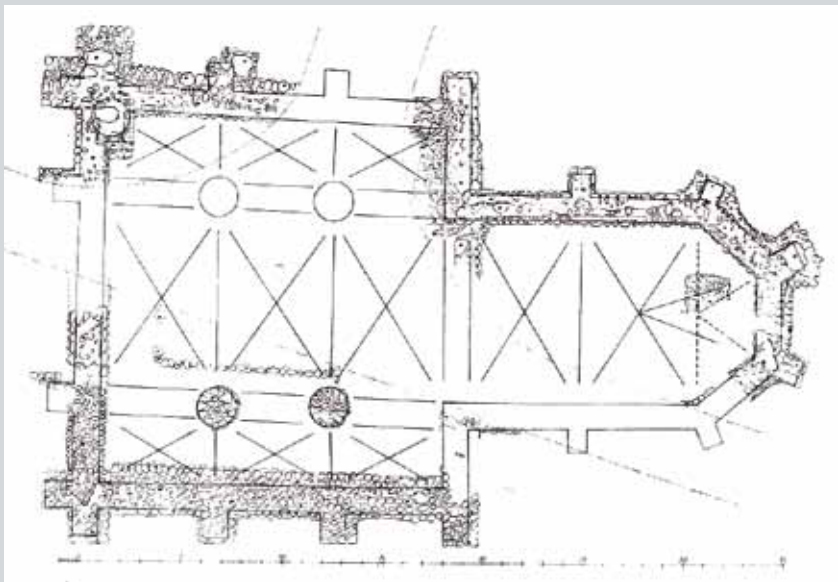
med vandringen. Det at begive sig ud på landevejen var en andagtshandling, som skulle fylde pilgrimmen med ydmyghed og hjælpe til at fremme anråbelsen af den, som valfarten var rettet mod. Når man begav sig af sted som pilgrim, var selve det at vandre helt afgørende, fordi det at flytte sig frem mod målet ideelt set blev en meditationsøvelse, som styrkede selve den bøn, der blev bedt under rejsen og ved målet. Det vil sige, uanset om pilgrimsrejsen blev aflagt som en bodshandling eller i forhåbning om legemlig eller sjælelig helbredelse, var rejsen og ultimativt bønnen det egentlige omdrejningspunkt.

I middelalderens religiøse forestillingsverden lå der en mulighed for at nærme sig det, vi lidt abstrakt kunne kalde det hellige gennem meditation. Man kunne med andre ord nærme sig Kristus, Maria og helgenerne gennem bøn og valfart for på den led at blive hørt. Baggrunden for den tankegang lader sig bedst illustre gennem forholdet til Kristus og bibelhistorien.

Allerede i Augustins skrifter bliver det tydeligt tematiseret, at uddrivelsen fra Paradis havde ført mennesket i et eksil fra sit sande hjem og efterladt menneskene som fremmede i verden – som pilgrimme i et fremmed land, på livslang rejse mod det åndelige hjem i Paradis.¹³ Den tanke blev dyrket af teologer gennem hele middelalderen og fortsatte også med at spille en rolle blandt

protestantiske tænkere efter reformationen. Selv idéen om mennesket som evig pilgrim, fjernet fra deres himmelske hjem, indebar også den antagelse, at der var en rest af erindring tilbage i den enkelte om tilstanden før uddrivelsen og samtidig med dette en vished om, at man en dag atter skulle vende tilbage til det sande hjem og rige.

Denne svage erindring om tiden før uddrivelsen, denne vage idé om menneskets plads i frelseshistorien er af stor betydning, fordi man mente, at mindet helt specifikt var lagret i hjertet. Bevidstheden om, at Kristus led for mennesket og havde banet vejen for den endelige tilbagevenden til Paradis og nåden, blev således lagret i kroppen. Men bevidstheden om frelseshistorien var ikke kun en viden om gamle, historiske hændelser, det var en forståelse af bibelhistorien som noget, der havde relevans for den enkelte og talte specifikt til hvert menneske. Det betyder med andre ord, at en viden eller forståelse af hele frelseshistorien, fra begyndelsen til afslutningen, var gemt i den enkeltes hjerte. Alle var naturligvis ikke i stand til at gøre brug af denne viden, men forudsætningen fandtes i hver eneste rettroende. Denne kim af en bevidsthed om tiden

Det udgravede kapel i Ensted. Målt af J. Blache Holm i 1959 og rekonstrueret af Elna Møller. Efter Danmarks Kirker: Åbenrå Amt.

før syndefaldet, og alt hvad den indebar for frelseshistorien, blev erindret eller rettere aktualiseret i kirken. Her understregede man middelalderen igennem, at messen og kirkens øvrige ceremonier ikke blot var mindefester, men faktiske udlevelser af de historiske begivenheder. Menigheden blev, takket være deres anpart i den bibelske historie, direkte vidner til Kristi korsdød, indtog i Jerusalem og så fremdeles. Alt sammen noget der udspillede sig i liturgien, og noget der smeltede fortid, nutid og fremtid sammen. Det forhold kan illustreres ganske tydeligt, hvis man sidestiller bøn og pilgrimsfærd.

Man kunne tage på pilgrimsfærd af mange grunde, men som allerede nævnt var valfarten i sin kerne en andagts-handling. Man flyttede sig fra et sted til et andet, mens man reflekterede over og angrede ens syndighed for på den måde at opnå velsignelse eller syndsforladelse ved vejs ende. For at nå dette mål og blive hørt måtte man fordybe sig i den helgen, eller hvad det nu måtte være, som rejsen var rettet mod. Man måtte hengive sig fuldt til denne; jo stærkere man var i stand til at knytte an til valfartsmålet med sin bøn, jo bedre var chancerne for at blive hørt. Tager vi denne idé i sin yderste konsekvens, kunne man foretage en pilgrimsrejse til Det hellige Land, og der, gennem bøn og meditation, stemme sindet til mindet om passionen og derved genopleve de bibelske begivenheder på egen krop. Man

kunne træde ind i samme tilstand, som man også mente kirkens ceremonier henførte menigheden i og derved træde ind i det tidløse forhold til Kristus og den bibelske virkelighed, hvor grænserne for tid og rum blev ophævet. Det at rejse til Jerusalem var en del af den mentale forberedelse, der lettede hukommelsen og åbnede op for minderne om de bibelske begivenheder, som den enkelte bar i hjertet. Rejsen var med andre ord et hjælpemiddel, og det var faktisk derfor heller ikke nødvendigt at besøge stederne fysisk, da de jo allerede var til stede inde i pilgrimmen.

Der er naturligvis tale om modsatrettede kræfter i dette. For den fysiske berøring af relikvier og helligdomme, eller bare det at se de hellige objekter, vedblev med at være centralt. I praksis er der således tale om et forhold mellem teologisk tænkning på den ene side, der ikke nødvendigvis var så store kvaliteter i pilgrimsrejserne som sådan, og på den anden side en religiøs virkelighed, hvor det konkrete, synlige og følelige rummede langt større tiltrækningskraft end abstrakt teologisk tænkning.

Et kapel i Sønderjylland

På baggrund af de ovenfor fremførte tanker om valfarternes baggrund skal vi nu vende os mod artiklens egentlige spørgsmål: Hvordan kunne et lokalt valfartsmål blomstre frem, og hvordan kan vi i dag vurdere stedernes status. Det kan i dag være endda særdeles

vanskeligt at bedømme valfartens betydning for den enkelte i middelalderen. Vi ved naturligvis, at pilgrimsvandringen var en væsentlig del af den middelalderlige fromhedskultur, men det kan være svært at aflæse valfarternes kulturelle rolle og indvirkning på det, man med et lidt problematisk begreb kunne kalde dagliglivet. Her tilbyder de materielle levn et væsentligt bidrag, der ikke nødvendigvis fremgår af det skriftlige materiale. Kirkebygningerne og deres udsmykninger er således helt afgørende for forståelsen af valfarternes udvikling op gennem middelalderen, men fra et vejhistorisk blik kan det måske også være interessant at se mere bredt på landskabet og de vidnesbyrd, der er blevet aflejret i forståelsen af valfartsstedet. Eller sagt på en anden måde så har valfarternes store betydning været med til at forme indtrykket af selve valfartsstedet, også længe efter selve valfarterne er stoppet. Et godt eksempel på dette findes i Sønderjylland.

I de danske præsters indberetninger vedrørende emner af kulturhistorisk interesse i deres sogne til oldsagskommissionen af 1807 kan L. P. Hoeck berette følgende på tysk, fra den lille kirke-landsby Ensted i nærheden af Åbenrå. Beskrivelsen citeres her in extenso:

Om et kapel, som fra gamle tider skal have været på den nu til mejerigården Årup hørende mark, ved ingen her noget

Sognekirken i Ensted, rejst i kvadersten med et våbenhus i tegl tilføjet o. 1840. Foto: MWJ.

af betydning, og der kan derfor ikke berettes yderligere om dette kapel, end at det sted, hvor det lå, endnu er kendeligt på den forhøjning og på de rester af kalk og mursten, der lader sig opløje, og at det kobbel, hvor det lå, endnu bliver kaldt Kapel-løkke. Til dette kobbel fører en fodsti over mosen, der stadig kaldes Pilgrimssti, hvoraf lader sig slutte, at man fra gammel tid har foretaget valfarter til dette kapel.¹⁴

Til trods for at sognepræsten ikke selv mener, at han har noget synderligt at fortælle vedrørende kapellet, er oplysningerne interessante set i lyset af de efterfølgende undersøgelser på stedet. Jeg skal vende tilbage præsteindberetningen senere. Først må det konstateres, at vi ikke har nogen sikre kilder fra middelalderen vedrørende kapellet i Ensted. Det nærmeste vi kommer, er en satirisk, anti-katolsk dialog, trykt i slutningen af 1520'erne, med rod i reformationens teologiske opgør. Dialogen, der bærer titlen *Dialogus: En græsselig ond Tidende som Paven fik til Rom* om den papistiske messe, er oversat fra tysk til dansk med danske stednavne indsat i stedet for de oprindelige tyske.¹⁵ I den satiriske tekst får vi at vide, at bønderne, de er trætte af at blive holdt for nar af munke og præster, har angrebet Skt. Annas Kapel ved Åbenrå og revet det ned. Umiddelbart lader det sig ikke konstatere, om der rent faktisk er tale om kapellet i Ensted, men meget kunne tyde på det.

I 1959 gennemførte Nationalmuseet nemlig en udgravning på den såkaldte *Kapel-løkke* i Ensted og opdagede resterne af en stor kirkebygning, der i størrelse kan måle sig med en velvoksen sognekirke.¹⁶ Kapellet har været ca. 35m langt, hvilket eksempelvis kan sammenlignes med den egentlige sognekirke i Ensted, der kun måler 25m i længden. Bygningen var med andre ord af betragtelig størrelse og tilmed af en arkitektonisk udformning, der har placeret den blandt egnens mere fornemme byggerier fra senmiddelalderen. Konstellationen mellem sognekirken og denne ekstra kirkebygning i sognet peger på særlige omstændigheder, der i en senmiddelalderlig kontekst må forstås i sammenhæng med valfart. Når der samtidig forlyder skriftlige oplysninger om et kapel viet til Skt. Anne, Jomfru Marias mor, må man konstatere, at den udgravede bygning i Ensted i hvert fald i størrelse og karakter har været så væsentlig, at den meget vel kunne være kendt og højtprofileret nok til at blive omtalt i reformatorisk propaganda, som det ovenfor er blevet fremlagt.

Det er næppe for meget at antage, at kapellet i Ensted har tiltrukket sig pilgrimme fra et større opland, men til trods for dette er vores formelle viden om de aktiviteter, der udspillede sig i kirkebygningen nærmest ikke-eksisterende. Vi kender ikke noget konkret til valfarten, hvis det overhovedet har

været et valfartssted, og kan kun sige, at der nok har været en tilknytning til Skt. Anna. Skt. Anna-kulten blomstrer i senmiddelalderen, hvilket harmonerer med den senmiddelalderlige bygning, man udgravede. Herfra står vi på bar bund.

Imidlertid er det tankevækkende, at pastor L.P. Hoeck, længe før udgravningerne på stedet, redegør for de lokale forestillinger om Kapel-løkke. Forestillinger der ikke alene placerer kapellet som valfartsmål, men også angiver den vej, som pilgrimmene fulgte, når de opsøgte stedet. Selve kapellet er blevet revet ned, da det mistede sin betydning. Om det er sket ved reformationen eller ej, kan ikke afgøres. Dog er der næppe nogen tvivl om, at kapellet har mistet sin berettigelse efter 1536. Trods dette har erindringen om valfarterne overlevet. De har haft så stor betydning, at pilgrimsfarten så at sige er blevet indlejret i forståelsen af stedet. Den egentlige praksis er måske ophørt, men erindringen om valfarterne har formet oplevelsen af stedet i en sådan grad, at man stadig, 300 år efter reformation, kan udpege pladsen, hvortil man har vandret. Vejforløbet og kapeltoften har altså, selv efter de fysiske levninger mere eller mindre er forsvundet, trukket spor gennem det, man kunne kalde stedets kollektive erindring. Valfarten og vejen til valfartsmålet er løbet som et registrerbart forløb gennem lokalsamfundets bevidsthed. Den fodsti, som pastor Hoeck

beskriver, får dermed en vigtig rolle, fordi den er mere end blot en adgangsvej. Den bliver, så at sige, et symbol på stedets tidligere betydning.

Et lokalt pilgrimsmål i Krogstrup

Eksemplet fra Ensted skal illustrere, hvordan stærkt betydningsladede handlinger, som eksempelvis pilgrimsfærd, har kunnet afsætte sig immaterielle spor i landskabet. Den samme tankegang kan yderligere eksemplificeres fra et andet valfartsmål, der set i forhold til det formentlige Skt. Anna Kapel i Ensted har haft en noget mere lokal karakter.

I Krogstrup Kirke på Sjælland er der på et tidspunkt i løbet af senmiddelalderen blevet indstiftet et alter til ære for Skt. Dionysius.¹⁷ Vi ved ikke, præcis hvor i kirken dette alter befandt sig, men noget kunne tyde på, at det har været i sakristiet, der slutter sig til nordsiden på kirkens kor. En kilde fra 1873 angiver i hvert fald, at der skulle forefindes spor efter et nu forsvundet alter på pågældende sted.¹⁸ Præcis som i Ensted ved vi ikke ret meget om det, der

er foregået på stedet. Dog har vi også her efterreformatoriske oplysninger, som fortæller, at bønder og jævne folk valfartede til kirken på bestemte mærkedage. Oplysningerne finder vi i et brev fra Kong Christian 4 til Joachim Bülow, lensmanden på Frederiksborg. I brevet, dateret 25. oktober 1606, henvender kongen sig til lensmanden fordi, som han skriver:

*Et billede, kaldet St. Dionysius, som bønderne og den gemene mand, hvilket kongen dog ugerne erfarer, årligt på bestemte tider pryde og udstaffere med synderlig zirat og klædedragt, som den de efter den gamle papistiske religion med største flid respektere. Kongen som kristen øvrighed kan på ingen måde tilstede sådan forargelse i sine vel reformerede kirker og derfor må det afskaffes.*¹⁹

Brevets udsagn er sparsomme, men vi får dog oplysninger nok til at kunne konstatere, at det, der har udspillet sig i kirken, i det store hele stemmer overens med den praksis, vi kender fra andre steder. Man kan faktisk sige, at den veneration, der har fundet sted i Krog-

strup Kirke, er meget typisk for det, man kan kalde små, lokale valfartsmål.²⁰ Det vil sige lokale helligdomme, hvortil oplandet er rejst på særlige mærkedage for at fejre helgenen. Drejer det sig helt konkret om Skt. Dionysius, vil en oplagt dag være d. 9. oktober, hvor hans fest blev fejret i hele landet.

Vi må formode, at alteret blev ryddet efter kongens befaling, og man skulle derfor også tro, at den Skt. Dionysius-dyrkelse, der fandt sted i Krogstrup blev udryddet. Men i 1768 kunne Erik Pontoppidan fortælle i *Den Danske Atlas*, at oplandets bønder på grund af gammel overtro sender almisser til kirkebloggen i forhåbning om hjælp, når børn var blevet alvorligt syge eller kvinder oplevede problemer under barslen.²¹ Uden at have entydige belæg for dette synes der at være tale om en åbenlys kontinuitet i forhold til bøndernes valfart til kirken. Det er i hvert fald usædvanligt, at kirken bliver søgt på den måde, som det bliver skildret i kirken. Krogstrup var dermed stadig et sted, hvor man kunne henvende sig til for at finde helbredelse og hjælp mere end 200 år efter reformationen.

Krogstrup Kirke set fra nordøst. Det senmiddelalderlige sakristi på korets nordside er formentlig stedet, hvor dele af Skt. Dionysius-kulten udspillede sig. Foto: Elna Møller 1962, Nationalmuseet.

Mere overordnet kan man sige, at Skt. Dionysius blev fysisk udryddet 1606 i Krogstrup, men selve det rum, som valfarterne til kirken havde skabt, forblev intakt og bibeholdt de helbredende funktioner, som de også utvivlsomt har haft i middelalderen. Imidlertid fandt der en transformation sted, der flyttede fokus fra den specifikke helgen i kirkerummet til noget mere ubestemt, der kunne varetage samme funktion som tidligere. I den forstand må man også konkludere, at Christian 4s ordre om fjernelsen af helgenen var vellykket. Kulten i Krogstrup mistede sit ansigt – det var ikke længere en specifik person, som bønderne rejste til, men den kultiske praksis overlevede trods det på stedet. For at vende tilbage til de tidligere pointer vedrørende Ensted kan det konstateres, at de middelalderlige valfarter til Krogstrup har trukket spor langt op i tid efter reformationen. Andagternes mål forsvandt, men den viden, at man kunne rejse til kirken og få hjælp, holdt ved.

I Krogstrup finder vi derfor en form for mellemstation i det, der kan opfattes som en lokal erindringsproces. En proces der går fra et aktivt brugt og søgt valfartssted, rodfæstet i en specifik praksis vedrørende en særlig helligdom, over en praksis baseret ene og alene på erindringen om den ældre praksis. Og endelig det rene minde, løsrevet fra faktisk brug, som vi så det i Ensted.

Perspektiver

Hvis vi knytter alle artiklens perspektiver sammen, får vi et grundlag eller en forklaringsmodel for, hvordan vi kan forstå de små valfartssteders opblomstring og betydning i middelalderen. Kræfterne, der blev investeret i disse pilgrimsål, navnlig der hvor de formåede at overleve længe, var så store, at de har trukket spor ind i eftertiden og lader sig aflæse i landskabet, både som fysiske levn og i de måder, hvorpå valfartsstedets omgivelser er blevet aflæst. Der findes naturligvis mange måder, hvorpå et valfartssted kunne opstå. Relikvier kunne skænkes til en kirke eller mirakler kunne ansprengte pilgrimme til at opsoge stedet. Derved opstod der imidlertid ikke nødvendigvis en valfart til stedet. For at det kunne ske, måtte stedets renommé opbygges. Timing har utvivlsomt været et helt afgørende element i dette, og man har naturligvis fra valfartsstedets side kunnet forsøge at højne interessen for stedet gennem aktiv reklame, som det eksempelvis kendes fra det ekstremt velbesøgte Helligblodskirke i Wilsnack.²² Som udgangspunkt skal det dog understreges, at der i selve den middelalderlige tankegang lå en forventning om, at der kunne ske mirakler når som helst og endvidere, at disse mirakler navnlig skete der, hvor man allerede havde identificeret noget konkret helligt. Det vil sige, at miraklerne især skete ved helgengravene i kirkerne, gennem relikvier, oblater eller andre konkrete

genstande, der kunne ses og klart identificeres. Det samme kan siges om selve stedet, hvor miraklerne udspillede sig. Miraklerne opstod på steder, hvor man kunne forvente, de skete – altså i kirker, kapeller og ved kilder.

Mirakler opstod med andre ord der, hvor man inden for den middelalderlige fromhedskultur var skolet til at forvente og aflæse dem.²³ Det betyder derfor også, at særlige steder i landskabet, som eksempelvis et kildevæld, potentielt kunne blive opfattet som mirakuløse, fordi det i den middelalderlige fromhedskultur var præcis der, miraklet burde eller skulle ske. Det krævede imidlertid, at der gradvist blev opbygget et erfaringsrum omkring kilden, som aktivt blev formidlet og besøgt frem til det øjeblik, hvor man lokalt accepterede kildens eller stedets hellighed officielt. Med erfaringsrum skal der forstås et sted, som allerede før man træder ind, fører visse forventninger med sig i forhold til det, man lidt luftigt kalder stemning og betydning. Stedet bliver på den led selvbekræftende, fordi man på forhånd ved, hvad man skal føle og opleve, når man står på stedet eller i situationen.²⁴ Man kan også sige det på en anden måde. En kilde liggende ved vejsiden kunne gradvist bygges op som hellig, hvis man på stedet tog hånd om kildens mytologi og aktivt bidrog til at styrke den. Et stort skridt i den retning ville naturligvis være, hvis en eller flere

kunne bevæges til at stifte jorden til kirken, lade et kapel opføre og sørge for et tilliggende til kapellet, der sikrede, at der kunne afholdes messer på stedet.

Vejnettet spiller en dobbeltrolle i den proces, for på den ene side styrede vejene en bestemt oplevelse af landskabet og var dermed med til at henlede opmærksomheden på særlige steder – det være sig kirker eller eksempelvis kilder, som fik en prominent placering i forhold til vejforløbet. Vejen kunne på den led være med til at opbygge og understøtte det erfaringsrum, der har været omtalt flere gange nu, i det vejen iscenesatte specifikke steder som noget særligt. Det hellige manifesterede sig der, hvor man forventede det og der, hvor folk så det. Det er på den baggrund, vi må forstå det forhold, at langt over hovedparten af de os i dag kendte valfartsmål ligger i nærheden af store færdselsårer. På den anden side kunne vejnettet naturligvis også tage form efter valfartsstederne. Det måske mest prominente eksempel er de store veje mod Santiago de Compostela, der afgjort blev udbygget efter pilgrimmenes mål. Men vi behøver ikke se til udlandet for at finde det samme illustreret. Herhjemme kan vi se det samme organiske forhold mellem vejnet og valfartsmål illustreret,

hvis vi eksempelvis går til det såkaldte Skt. Margrethe Kapel i Almind ved hærvejen nær Viborg.²⁵ Resterne af en lille kirkebygning kan dokumenteres her, og der kan også knyttes en kilde til det, der formentlig har været et lille kapel. Det kræver ikke meget fantasi at se en udvikling for sig, hvor stedet med kilden nær hærvejen gradvist har opnået status som helligt og blevet et stop på vejen eller et selvstændigt rejsmål. Stien, der har ført ned til Margrethe Kapel, er så gradvist blevet til det egentlige vejforløb, der endnu kan iagttages som resterne af en hulvej, der strækker sig ned over bakesiden mod anlægget. Den situation kender vi flere af langs hærvejsstrækningen ned gennem Jylland og demonstrer dermed den omvendte situation af det ovenfor omtalte. Hvorfor valfartsmålet er blomstret op, og om det er sket på den ene eller den anden baggrund, er i sidste ende noget, der må afgøres fra situation til situation og måske i sidste ende af mindre betydning.

En af grundene til, at der kunne opstå så mange lokale valfartsmål i middelalderens senere del, har været, at de opfyldte to væsentlige behov. For det første må de have tjent en vigtig rolle i organisering af de pastorale forhold i sognet. I senmiddelalderen bliver sog-

net og sognekirkens status fremhævet og promoveret fra kirkens side og ved netop at indlemme de lokale valfartsmål i sognekirkens ceremonielle aktiviteter, har været et ikke uvæsentligt led i arbejdet med at styrke båndet mellem sognets beboere og sognekirken.

Med et valfartsmål i sognet, måske endda i selve kirkebygningen, sikredes et helligt nærvær, der ideelt set skulle kunne opfylde de behov, som måtte eksistere i sognet for guddommelig indgriben og hjælp.²⁶ Man behøvede ikke nødvendigvis at rejse til fjerne destinationer for at få en helgens hjælp, den kunne fås lokalt. Hjælp dette ikke, kunne man så forlade nærområdet og søge ud i verden, men den lokale mulighed har været et både praktisk og bekvemt udgangspunkt i en søgen efter eksempelvis mirakuløs helbredelse.

Når vi først har noteret os, hvorledes det lokale eller nære valfartsmål stod stærkere og stærkere i løbet af middelalderen, må vi også regne med, at det at gå i sig selv var væsentligt, men det var ikke nødvendigvis et spørgsmål om, hvor langt man skulle gå. At gå alene eller i procession med andre var blandt andet et udtryk for hengivenhed og en metode, som skulle fokusere tankerne mod det

Kapeldalen ved Almind nær Viborg. På billedet ses fundamentsresterne af det såkaldte Skt. Margrethe Kapel. Foto af C. M. Smidt i 1907, Nationalmuseet.

hellige og hjælpe bønnen om hjælp på vej. Det at vandre en bestemt afstand eller at foretage en pilgrimsrejse kunne også være en bodshandling, men selv her var bønnen et afgørende element, da vandringen skulle være en periode med fordybelse, selvransagelse og andragende om nåde. Dette element er ganske ofte overset, når man diskuterer pilgrimsfærd, hvor vægten ofte hviler på målet for rejsen og de fysiske prøvelser af vejen, snarere end den religiøse tankegang bag det at gå.

Afsluttende bemærkninger

Det at vandre som pilgrim, at være på vejen, har været et grundtema i kristendommen siden senantikken, men det er i løbet af middelalderen, at valfarterne for alvor bliver systematiseret og indarbejdet som en praksis, der berørte alle. Netop derfor er valfart også et helt centralt tema, der berører både de konkrete studier af ruter, veje og vejforløb, men også den forestillingsverden der knyttede sig til det at vandre og rejse. Vejen som metafor og den faktiske vej overlapper i middelalderens tænkning og bliver til det samme – i hvert fald når den betragtes gennem en fromhedshistorisk optik. Baggrunden og forudsætningerne for den middelalderlige valfart har været skildret her, og det er mit håb, at de mere principielle tanker om pilgrimsfærd kan mødes og frugtbargøres gennem studier af de faktiske valfartssteder og vejene dertil.

NOTER

- 1 Whan that Aprille, with hise shoures soote [...] / Thanne longen folk to goon on pilgrimages / And palmeres for to seken straunge strondes / To ferne halwes, kowthe in sondry londes / To distant shrines well known in sundry lands.
- 2 En mere overordnet behandling af valfartsvæsnets udvikling og nyere historie kan findes fremstillet i James Harpur, *Sacred Tracks: 2000 Years of Christian Pilgrimage* (London: Frances Lincoln, 2002).
- 3 Tue & Bodil Gad, *Rejsen til Jacobsland* (Højbjerg: Wormianum, 1975); Niels-Knud Liebgott, *Hellige mænd og kvinder* (København: Nationalmuseet, 1982); Simon Coleman & John Elsner, *Pilgrimage: Past and Present in the World Religions* (London: British Museum Press, 1995); J.G. Davies, *Pilgrimage Yesterday and Today: Why, Where, How?* (SCM Press: London 1988); Norbert Ohler, *Reisen im Mittelalter*, 4. Aufl. (Mannheim: Artemis & Winkler, 2004); *Encyclopedia of Medieval Pilgrimage*, red. Larissa J. Taylor et al. (Leiden: Brill, 2009); Charles Freeman, *Holy Bones, Holy Dust: How Relics Shaped the History of Medieval Europe* (Yale: Yale University Press, 2011).
- 4 Vedrørende samspillet mellem bod og pilgrimgang se eksempelvis Jonathan Sumption, *Pilgrimage: An Image of Mediaeval Religion* (London: Faber & Faber, 1975), s. 98-113; Mansfield, Mary C.: *The Humiliation of Sinners: Public Penance in Thirteenth-Century France* (Ithaca: Cornell University Press, 1995).
- 5 Se beskrivelserne af miraklerne omkring abbed Vilhelm efter dennes død i *Danske Helgeners Levned*, bd. 2, udg. Hans Olrik (København: Rosenkilde og Bagger, 1968), s. 248-286.
- 6 Litteraturen om ex voto'er er omfattende, men en god oversigt over fænomenet findes i Lenz Kriss-Rettenbeck, *Ex Voto: Zeichen Bild und Abbild im christlichen Motivbrauchtum* (Zurich: Atlantis, 1972).
- 7 Peder Palladius, *Visitatsbogen, Peder Palladius Danske Skrifter*, vol. 5, ed. Lis Jacobsen (Copenhagen: H. H. Thiele Bogtrykkeri, 1925-26), s. 36.
- 8 Et interessant indblik i dette kan man eksempelvis opnå gennem Lars Andersson, *Pilgrimsmärken och vallfart: Medeltida pilgrimskultur i Skandinavien, Lund studies in medieval archaeology* 7 (Stockholm: Alqvist & Wiksell International, 1989).
- 9 Et godt indtryk af disse kildetyper kan opnås i de enkelte kapitler af John Crook, *English Medieval Shrines* (Woodbridge: The Boydell Press, 2011).
- 10 August F. Schmidt, *Danmarks Helligkilder* (København: Danmarks folkeminder, 1926); Martin Wangsgaard Jürgensen, *Middelalderlige Kildekapeller: Belyst gennem udvalgte eksempler* (Moesgaard: Middelalder-Arkæologisk Nyhedsbrev, 2004).
- 11 En god, nyere indføring i korstogene og deres særlige danske vinkel kan findes i *Danske Korstog: Krig og mission i Østersøen*, John H. Lind, Carsten Selch Jensen, Kurt Villads Jensen & Ane L. Bysted, 2. udg. (København: Høst & Søn, 2004).
- 12 Den tydeligste stemme i dette er utvivlsomt Guibert de Nogents berømte traktat *De pignoribus sanctorum*, forfattet et sted mellem 1116-1119. I oversættelse findes traktaten som Guibert of Nogent, *Monodies and On the Relics of Saints*, ed. Joseph McAlhany & Jay Rubenstein (London: Penguin Books, 2011).
- 13 Dette tema er prominent i næsten alle Augustins tekster, men kan forfølges særlig klart i hans *Bekendelser (Confessiones)*.
- 14 Von einer Capelle, welche vor Alters auf dem jetzt zu dem Meyerhof Aarup gehörigen Felde gewesen seyn soll, weiss Niemand hier eywas umständliches, und es kann daher von dieser Capelle nichts weiter gemeldet werden, als dass der Ort, wo sie gestanden, noch an der Erhöhung, und den Rudern von Kalk und Mauersteinen, welche sich aufpflügen lassen, kenntlich ist, und dass die Kuppel, worin sie genstanden, noch jetzt die Capell-Lyke genant wird. Zu dieser Kuppel führt ein Fussstieg übers Mohr, welcher noch Pillegrims-Sti genant wird, woraus sich schliessen lässt, dass man vor Alter nach dieser Capelle Wallfahrten gemacht habe. Tekst og oversættelse *Danske Præsters Indberetninger til Oldsagskommissionen af 1807: Vest- og Sydjylland*, red. Christian Adamsen & Vivi Jensen (Højbjerg: Wormianum 1995), s. 227.
- 15 Teksten findes trykt i C. J. Brandt, *Ældre danske digtere*, bd. 8 (København: Th. Michaelsen & Tillges Forlag, 1861).
- 16 *Danmarks Kirker: Aabenraa amt* (København: Gads Forlag, 1959), s. 1864-1869.
- 17 *Danmarks Kirker: Frederiksborg amt* (København: Gads Forlag, 1975), s. 2739.
- 18 *Danmarks Kirker: Frederiksborg amt* (København: Gads Forlag, 1975), s. 2730-2732.
- 19 *Danske Magazin* I (1745), s. 96.
- 20 Se eksempelvis redøgørelsen i Crook, *English Medieval Shrines*.
- 21 Erik Pontoppidan, *Den Danske Atlas*, bd. VI (København), s. 95.
- 22 Hartmut Kühne, *Wunder-Wallfahrt-Widersacher: Die Wilsnackfahrt*, udg. Anne-Katrin Ziesak (Wilsnack: Verlag Friedrich Pustet, 2005).
- 23 Den samme betragtning kan findes udfoldet og udbygget betydeligt i *Mysticism and Religious Traditions*, red. Steven T. Katz (New York: Oxford University Press, 1983).
- 24 For en lignende anvendelse af forholdet mellem rumerfaring og steder eller arkitektur se Gernot Böhme, *Architektur und Atmosphäre* (München: Wilhelm Fink Verlag, 2006); Juhani Pallasmaa, *The Eyes of the Skin: Architecture and the Senses* (Chichester: John Wiley, 2005).
- 25 C. A. Thyregod, "Kirkelevninger i Midtjylland", *Jydske Samlinger* II (1868), s. 281-290; Jürgensen, *Middelalderlige Kildekapeller*, s. 31-32.
- 26 Se dette tema belyst gennem flere artikler om vand og vandets betydning i *Arv og Eje* 1975.

NAVERE OG PILGRIMME – EN AFSLUTTENDE STRØTANKE

MICHAEL HERTZ, F. 1939. CAND.MAG. 1967 I HISTORIE OG GEOGRAFI, 1968 ARKIVAR, 1997 SENIORFORSKER I RIGSARKIVET. HAR PUBLICERET STUDIER MED EMNER INDEN FOR LANDBOHISTORIE, LOKALHISTORIE OG ADMINISTRATIONS Historie. MEDLEM AF DVS' BESTYRELSE.

Ved en sammenkomst for mange år siden hos tømrernes og snedkernes fagforening i Holbæk hørte vi gamle navere fortælle om deres vandringer i Europa, da de som unge svende engang i mellemkrigstiden videreuddannede sig på rejser i udlandet.

Almindeligvis var rejserne gået til Tyskland, Schweiz eller Østrig, altså til det tysksprogede område; men det slog mig, at flere på deres vandring nåede til Rom, før de begyndte hjemturen. En enkelt arbejdede sig endda frem helt til Jerusalem og Betlehem; og dermed tonede et nyt og spændende motiv frem som et muligt, men hidtil ikke ænsset formål med svendenes vandringer, nemlig det at de på deres dannelsesrejse fandt, at de også burde opsøge målene for middelalderens pilgrimsvandring.

Påvirket af tysk sædvane bredte den skik sig i Danmark i det 16. og 17. århundrede, at en udlært svend først kunne blive

To rejseklare håndværkssvende ca. 1890 set forfra og bagfra. Som middelalderens pilgrimme var også vandrende håndværkere kendelige ved deres påklædning. I begge tilfælde hørte vandringsstav, solide støvler og bredskygget hat til udstyret. Yderligere kunne særlige pilgrimstegn som f.eks. en muslingeskal understrege pilgrimmens ærinde med rejsen. I den snørede ransel, som svendene på billedet bar i rem over skulderen, medbragte de skiftetøj og værktøj. Foto: Københavns Museum, Billedsamling.

mester, når han en årrække havde arbejdet ved sit fag borte fra hjemlandet. Hvor mange danske svende, der drog til udlandet, vides ikke;¹ men allerede først i 1600-tallet hører vi om herberger og svendekroer som de rette steder, hvor mestre kunne henvende sig, når de søgte arbejdskraft.² Regeringen søgte i 1681 at modvirke rejseriet med en forordning om, at udstået vandring ikke skulle være nødvendig forudsætning for, at man kunne blive mester.³ Men det bragte ikke vandringerne til ophør. Stadig efter at håndværkerlavene mistede kraft omkring 1860, var der mesterforeninger og fagforeninger i forskellige byer, som påtog sig at oprette og videreføre svendehjem eller asyler, hvor rejsende håndværkere kunne overnatte. Traditionen uddøde ikke med industrialiseringens indtog.

Parallellerne mellem håndværkernes vandringskultur og middelalderlig pilgrimskultur er talrige og åbenbare. Som middelalderens pilgrimme kunne benytte rejsehåndbøger med gode råd, således fik man også vejvisere og håndbøger til vandrende håndværkssvende. Som pilgrimskulturen kunne udfolde sig inden for en international kirkes rammer, således dannede også et tværnationalt lavsvæsen ramme og kulturbaggrund for rejsende håndværkere. Herberger for pilgrimme og svendehjem opfyldte på hver sin vis de samme behov. Herhjemme blomstrede svendehjemmene frem i 1880'erne, men lukkede i perioden 1930'erne til 1970'erne. De kan dog stadig ses i forskellige danske byer. Også nedlagte pilgrimsherberger kan spores i udlandet; men her er dog stadig adskillige herberger i drift.

Fra deres vandring havde svendene mulighed for at hjembringe såkaldte erindringsbilleder. Med dette formål er otte danske og tyske tømrersvende plus en bygherre og en mester her opstillet til fotografering under deres ophold i Zürich i 1891. Næstyderst til højre står i bageste række Th. Stauning fra Horsens i Danmark. I billedteksten er han anført som "Pilger von Rom" – ikke identisk med sin navnefælle, politikeren Thorvald Stauning. Foto: R. Schuchi. - Københavns Museum, Billedsamling.

NOTER

1. Dybdahl, Vagn m. fl.: Håndværkets Kulturhistorie, 1982-84, bd. 2, s. 90.
2. Samme: bd. 2, s. 74.
3. Samme: bd. 2, s. 210.
4. Samme: bd. 4, s. 35.

Formålet med rejserne kan ved første blik synes forskellige – pilgrimmenes bodsfærd overfor svendenes faglige dygtiggørelse. – Men i begge tilfælde kan vandringen have stået som middel til personlig udvikling; og motiverne kan have været blandede eller vekslende og det hele kunne minde om almindelig turistfærd.

Ligesom antallet af danske svende, der begav sig udenlands, ikke er kendt, er der heller ikke undersøgelser, der fortæller, hvor svendene tog hen. Det var individuelt, hvilke ruter svendene valgte. Typisk kunne rejsen gå via Lybeck, Hamborg, Hannover, Köln, og Rhinegenene – eller via Stettin, Berlin, Dresden, Leipzig og Wien – og så derfra tilbage ad den modsatte rute.⁴ Men der kendes også tilfælde, hvor den rejsende gjorde afstikkere til Schweiz eller Norditalien

og i sjældnere tilfælde drog til Frankrig eller Storbritannien.

I 1903 indledte tømrersvend Ove Ovesen en flerårig vandring, der ad den østlige rute bragte ham til Wien og derfra over Brno, Prag, Dresden, Leipzig, Berlin og Breslau til Budapest. Her fik han på et værksted 'sat griller' i hovedet og i stedet for at vende tilbage til Danmark drog han til Constanza ved Sortehavet, hvorfra han sejlede til Konstantinopel. Herfra gik turen til til Smyrna, Haifa, Beirut, Jaffa og Jerusalem. Fra Jerusalem rejste han til Port Said og derfra til fods til Cairo og Alexandria. Hjemturen gik over Piræus, Athen, Korfu og Brindisi, over Monte Casino og Napoli til Rom, videre over Genova, Firenze, Bologna til Milano og derfra over Paris, Berlin til København. I forbindelse med besøget i Det hellige Land havde Ovesen løst såvel

katolsk som protestantisk pilgrimspas for at kunne benytte herbergerne og for eventuelt at kunne søge hjælp hos kirkelige myndigheder, hvis det skulle blive nødvendigt. Hans vandrebo blev udgivet i 1953 af Nationalmuseet.⁵ Her ser man naveren optræde snart som turist og snart i pilgrimmenes spor.

At Ovesen ikke var den eneste naver, der kunne lægge de gamle europæiske pilgrimsmaal ind i sin vandring, skulle jeg altså erfare mange år senere. Selvom vi ikke kan dokumentere, hvor udbredt denne praksis var, aner vi et sammenfald af motiver; og vi fornemmer, at hvis et sted én gang har vundet ry som seværdighed – enten for en pilgrimsfærd eller som indlagt element i turistindustriens standardprogrammer, vil vi kunne genfinde fælles træk i de rejsendes adfærd.

Dansk Vejhistorisk Selskab blev stiftet i 1982 med det formål at bidrage til at fremme interessen for den historiske udvikling af vejbygning og -færdsel i Danmark samt at være støtteselskab ved oprettelsen af Danmarks Vej- og Bromuseum.

Dansk Vejhistorisk Selskabs nuværende formål søges realiseret ved arrangementer som foredrag, diskussioner, ekskursioner m.v. og ved kontakt med tilsvarende institutioner, især i Norden. Det sker ved indsamling og registrering af effekter samt ved kortlægning og bevaring af historisk interessante vejstrækninger og bygværker. Der samarbejdes i den forbindelse med andre relevante institutioner, selskaber og personer.

Som medlemmer kan optages enkeltpersoner, foreninger, firmaer, institutioner og andre sammenslutninger, der ønsker at støtte Selskabets formål. Yderligere oplysninger om Dansk Vejhistorisk Selskab hos Selskabets sekretær, Ulrik Blindum, på nedenstående adresse, telefon eller e-mail.

Dansk Vejhistorisk Selskab
c/o Vejdirektoratet
Niels Juels Gade 13
Postboks 9018
1022 København K
Postgiro 169-1791
T 7244 3333
E dvs@vd.dk
www.vejhistorie.dk